

СТАРАТА БЪЛГАРСКА СТОЛИЦА ТЪРНОВО СПОРЕД ГЕОРГИ АКРОПОЛИТ

КИРИЛ МАРИНОВ

ABSTRACT. *The Old Bulgarian capital Tŕnovo according to George Akropolites.* The article is dedicated to an analysis of the image, role, and significance of the late medieval Bulgarian capital, Tŕnovo, as presented in the historical work of George Akropolites. For him Tŕnovo emerges as the most important city of interest located within the central territories of the Bulgarian Tsardom, enclosed between the Danube River and the Balkan Mountains. It was the permanent residence of the tsar's family and the Bulgarian court. Tŕnovo was also the religious center of the Bulgarian Orthodox Church, the seat of its ecclesiastical head. The capital hosted royal coronations, marriages, and high-level diplomatic encounters. Often, members of the royal family met their deaths there and were buried in the city. High-ranking foreign captives were imprisoned and held within its walls. The city served as a gathering point for the Bulgarian army prior to military campaigns. Foreign envoys traveled to it, and tsar's legates departed from and returned to it. Tŕnovo also functioned as the central arena in the struggle for power within the Bulgarian Tsardom – a place of intrigue, conspiracy, and a target of external aggression. An analysis of Akropolites' testimony demonstrates that control over the capital was a prerequisite for exercising legitimate authority in Bulgaria and over the Bulgarians.

РЕЗЮМЕ. Статията е посветена на анализ на образа, ролята и значението на късносредновековната българска столица Търново в историческия труд на Георги Акрополит. За него Търново е най-важния град намиращ се в централните територии на българското царство, затворени помежду Дунав и Стара планина. Той е постоянно местообитание на царското семейство и на представителите на българския царски двор. Търново е и средище на Българската православна църква, седалище на нейния духовен глава. В столицата се провеждат царски коронации, женитби, срещи на международно равнище. Често в града смъртта застига членовете на царската фамилия, които също биват погребани в столицата. Тука биват заточавани и държани високопоставени чуждестранни пленници. Градът е сборен пункт на българската войска преди тя да излезе на поход. Към него се запътват чуждестранни пратеници, а от него тръгват и към него се завръщат пратениците на българските царе. Търново се явява и централен пункт на борбата за власт в Българското царство – място на интриги, заговори и обект на външни атаки. Анализът на Акрополитовите свидетелства доказва, че владенето на столицата е било задължително условие за упражняване на легитимна власт в България и над българите.

Author: Kiril Marinow, University of Łódź, Faculty of Philosophy and History, Institute of History, Department of Byzantine History, Aleksandra Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, Poland, kiril.marinow@uni.lodz.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0224-3965>

Keywords: medieval Tŕnovo, George Akropolites, medieval capitals, Bulgarians in Byzantine eyes, Byzantine-Bulgarian relationships

Ключови думи: средновековно Търново, Георги Акрополит, средновековни столици, българите през погледа на византийците, българо-византийски отношения

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXXII, Poznań 2025, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 61–96, ISBN 978-83-67284-72-1, ISSN 0239-4278. Bulgarian text with the summary in English

<https://doi.org/10.14746/bp.2025.32.4>

ВЪВЕДЕНИЕ

Георги Акрополит (Γεώργιος Ἀκροπολίτης, 1217–1282) е състудент, а в последствие и възпитател на бъдещия василевс Теодор II Ласкарис (1254–1258). През 1246 г. придружава баща му, император Йоан III Дука Ватаци (1222–1254), в неговия поход в югозападните българските земи, а през 1255 г. самия Теодор II в неговия поход против българите. В периода между 1257–1259 е пленник при епирския деспот Михаил II Комнин Дука (1230–1266/1268). Велик логотет в годините 1255–1282. През 1261 г. тържествено влиза с Михаил Палеолог в Константинопол. Императорът го учредява като ректор на реорганизирания университет в столицата, а през 1274 г. е един от византийските представители в Лионския събор. Неговата *Χρονική Συγγραφή*, или както се настоява в по-новите изследвания просто *Ἱστορία*, представлява продължение на историческия труд на Никита Хониат (в неговата първа редакция), и е основен наративен извор за т.нар. никейски период от историята на византийската империя (обхваща периода 1203–1261 г., с няколко препращания към предното столетие), а в това число също така базисен текст за царуването на Йоан Асен II (1218–1241) и неговите наследници, като обхваща и моменти от българската история от края на XII и началото на XIII в.¹

Във връзка с последната констатация целта на настоящата статия е да се проследи и анализира информацията касаеща се късносредновековната българска столица Търново², както и да се реконструира образът ѝ в историческото съчинение на споменатия византийски ерудит и политически деец. Първоначално ще се концентрирам върху преките, поименни споменавания на разисквания населен център в текста на ромейския автор. По-нататък ще се спра върху информацията, косвено засягаща царстващия град на българите. По този начин ще стане възможно пълното представяне на столицата в Акрополитовото произведение.

¹ За Георги Акрополит и неговата историческа творба вж. м.др. А. Heisenberg, *Prolegomena* [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, изд. idem, коп. Р. Wirth, т. 2 (*Continens scripta minora, praecedat dissertatio de vita scriptoris*), Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior], с. III–XV.

² Общо за столичния Търновград вж. м.др. *История на Велико Търново*, т. I (*Праистория, античност, средновековие*), ред. П. Петров, София 1986, с. 85–377.

ПРЕКИ СПОМЕНАВАНИЯ

В текста названието на столицата за пръв път се появява във връзка с въстанието (*ἀνταρσία*) на българите под предводителството на Асен, в това отношение основна фигура в наратива, защото първоначално Акрополит въобще не споменава за брат му Петър в този контекст³. Трябва да се подчертае, че разказът посветен на това събитие и византийската реакция на него е, в сравнение с основния извор за тях, т.е. историческото съчинение на Никита Хониат, значително съкратен и лишен от много подробности. Всъщност той се ограничава само до констатацията на Асеновия бунт, изясняването на неговите причини и отношението на българите спрямо ромеите, както и описанието на похода на император Исаак II Ангел срещу българите и неговия трагичен за византийците завършек. Но това съвсем не означава, че съдържащата се в него информация е маловажна и не внася нищо ново. Напротив. Какво научаваме за Търново от текста на Георги Акрополит?

В анализирания пасаж названието на средището е възпроизведено в формата *Στρίναβος*⁴, което несъмнено е деформация на традиционното за Акрополитовия текст *Τρίνοβος*⁵. Въпреки тази очевидна идентификация някои изследователи възразяват, приемайки, че в случая става дума не за Търново, ала за друга твърдина намираща се в Балкана, а по-точно т. нар. „Град“, намиращ се в близост до Дряновския манастир⁶. Според мен проблемът донякъде е изкуствен и се базира на необоснованото приемане в този фрагмент, от издателя на критическия текст на Акрополит, на четенето от ръкопис *Upsalensis graecus* 6 (U) от XIV в., вместо на това от *Vaticanus graecus* 163 (A), изготвен скоро след смъртта на автора, също от XIV-то столетие, който е най-надежден и стои в основата на изданието на Август Хайзенберг⁷. В последния ръкопис е записана правилната форма на наименованието, т.е. *Τρίνοβος*⁸. Важно е да подчертая, че варианта *Στρίναβος* не се среща в другите преписи на Акрополитовата история, и е характерен само за този от Упсала. Допълнително, в него тази форма на наименованието се появя-

³ *Georgii Acropolitae Historia*, 11 [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, изд. А. Heisenberg, коп. P. Wirth, т. 1 (*Continens Historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta*), Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior], с. 18, 6–20, 8.

⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7.

⁵ П. Мутафчиев, *Търново и Стринава*, „Училищен преглед“ 1932, т. 31, нр. 5, с. 1154–1163.

⁶ Вж. м.др. В. Аврамов, *Войната на България с Византия в 1190 г. и погромът на императора Исаак Ангел при град Трявна*, София 1929, с. 113–155; Ст. Йорданов, *Още веднъж за името Стринава*, „Известия на Историческия музей – Дряново“ 2024, т. 3, с. 72–79.

⁷ А. Heisenberg, *Prolegomena*, [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, т. 1, с. XII, XVII; С. Шестаков, (рец.), *Aug. Heisenberg. Studien zu Georgios Akropolites* (Sitzungsber. d. philos.-philol. u. d. hist. Classe d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München. 1899. II Bd. SS. 463–588); Его же, *Georgii Acropolitae Opera rec. Aug. Heisenberg. Vol. I continens historiam, breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta. Vol. II continens scripta minora, praecedit dissertatio de vita scriptoris* (Lips. Teubner. 1903.), „Византийский временник“ 1904, т. 11, с. 629, 630, 637, 638; П. Мутафчиев, *Търново*, с. 1159.

⁸ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7, apparatus.

ва в шест последователни фрагменти, от които пет със сигурност се отнасят за средновековно Търново⁹. Това оправомощава твърдението, че става дума за неточност допусната единствено от преписвача или редактора на споменатия манускрипт, който най-вероятно е смятал, че така трябва да се изписва наименованието на българския престолен град. Тази вероятност става още по-правомерна, ако приведем примера с варианта Τρίναβος (с разлика единствено в липсата на първоначалната сигма), който несъмнено по отношение на Търново еднократно се появява в ръкописите Vaticanus graecus 166 (B) от XIV/XV в., Parisinus graecus 3041 (F) и Vindobonenses graecus 68 (G), и двата от XV-то столетие¹⁰. Вероятната ръкописна грешка от ръкопис U не е отстранена от издателя, Август Хайзенберг, защото той е сметнал, че формата Στρίναβος отразява реалното наименование на селището по време на споменатата византийска военна експедиция и е била използвана взаимнозаменяемо с Τρίνοβος (както в случаите с някои други фамилни имена, етноними и топоними в текста, примерно – Τορνίκιος и Τορνίκης, Ἀλβανον и Ἑλβανον, Στροβός и Ὀστροβός), въпреки изричното свидетелство на другия ранен препис и личното му мнение, че разисквания топоним в текста на Акрополит би трябвало да се запише съгласно посочения ръкопис A¹¹. Трябва да признаем, че друг от изследователите на ръкописната традиция на Акрополит, Сергей Петрович Шестаков, по отношение на някои лични имена и други названия дава предимство точно на Upsalensis graecus 6 (U), ала той се основава на други примери (м.др. Στροβός–Ὀστροβός, Ἑλβανον–Ἀλβανον), докато четенето Στρίναβος му служи единствено като пример за вторично оттегляне на немския учен от първоначално приетото четене. Руският изследовател по никакъв начин не доказва защо в случая би трябвало да се предпочита четенето на ръкописа от Упсала пред базисния Ватикански, основавайки се единствено на факта, че в първия от тях последователно се появява Στρίναβος¹². Но същото може да се каже и за ръкопис A, който навсякъде дава формата Τρίνοβος. Освен това, ако навсякъде или в повечето случаи U приема версията Στρίναβος за обозначаване на Търновград, защо да се усъмним, че когато преписвачът или редакторът го споменава за пръв път, това непременно трябва да се отнася за някакво друго поселение? И така, трансформацията Στρίναβος–Τρίναβος–Τρίνοβος или по-скоро в обратна последователност, т.е. съпоставянето на наименованието от манускрипт U с тези от всички останали, противоречи на констатацията на руския учен, доказвайки, че препис U не е прецизен и меродавен в този конкретен случай. Сумирайки – по отношение на разисквания въпрос,

⁹ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7, apparatus; 20, с. 33, 8, apparatus; 33, с. 50, 25, apparatus; 34, с. 53, 15, apparatus; 36, с. 56, 17, apparatus.

¹⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 8, apparatus (F, G); 33, с. 50, 25, apparatus (B).

¹¹ A. Heisenberg, *Prolegomena*, т. 1, с. XVIII (nota 2), 365 (*Index nominum et rerum*).

¹² С. Шестаков, (рец.), *Aug. Heisenberg*, с. 639–640.

съмненията на А. Хайзенберг са напълно оправдани и в критическия текст би трябвало да стои правилната форма на наименованието, засвидетелствана в базисния ръкопис *Vaticanus graecus* 163 (A) на Акрополитовото съчинение, т.е. Τρίνοβος¹³.

Самото селище е характеризирano с определението τὸ πολίχμιον¹⁴, т.е. „градче“, което добре се съгласува с местоположението му върху Търновските възвишения (в този период най-вероятно Царевец, но може би и Трапезица), които по естествен начин ограничавали възможността върху тях да се развие особено голяма агломерация и е индикация за големината на неговото поселение. Освен това, ако приемем, че с посоченото определение късносредновековните византийски автори всъщност обозначаваха крепост (τὸ κάστρον)¹⁵, това допълнително би подчертавало стратегическата роля на поселението и, вероятно, не особено големите му размери, също така бидейки индикация за ролята му по време на византийското владичество. На свой ред Йордан Андреев смята, че използването на πολίχμιον свидетелства, „че по всяка вероятност Търново все още не е било считано за столица на българите“¹⁶, но дори да приемем това твърдение за вярно, то все пак би отразявало преди всичко византийската гледна точка. В този контекст важно е да добавя, че Търново е единственият случай за обозначаване на конкретно поселение като πολίχμιον в цялото Акрополитово съчинение, защото в останалите немногочислени примери употреблението на този термин е неконкретно и служи за индикация на неназовани τὰ πολίχμια¹⁷.

Акрополит ситуира градчето на територията между Хемус и Истър, която идентифицира с историческата българска земя, а която Асен сега си подчинил и царувал (βασιλεύει) над нея¹⁸. Констатацията касаеща местонахождението на градчето е просто следствие от твърдението му, че след като византийският император тръгнал на поход срещу българите, преминал през град (πόλις) Месемврия и навлязъл в Хемус, на свой ред Асен влязъл с подчинената му войска в Търново¹⁹. Последното твърдение би могло да повдигне въпроса дали разискваното средище не се намирало във вътрешността на пла-

¹³ П. Мутафчиев, *Търново*, с. 1159.

¹⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 6. 12.

¹⁵ Вж. П. Мутафчиев, *Търново*, с. 1162; Е. А. Ζαχαριάδου, *Πολίχμη και πολίχμιον* [в:] *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, т. 1, ред. В. Κρεμμυδάς, Χ. Α. Μαιλέζου, Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Ρέθυμνο 1986, с. 242–247.

¹⁶ Й. Андреев, *Третият поход на император Исак II Ангел в България през 1190 година*, „Военноисторически сборник“ 1985, т. 54, нр. 5, с. 37.

¹⁷ П. И. Жаворонков, «Τὸ ἄστυ» в „Хроникe“ Георгия Акрополита [в:] *Византийские очерки. Труды российских ученых к XX международному конгрессу византинистов*, ред. Г. Г. Литаврин, И. С. Чичуров, Санкт-Петербург 2001, с. 113.

¹⁸ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 18, 13–25.

¹⁹ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 1–7.

нината, тъй като в текста не е изрично посочено, че василевсът е преминал този масив²⁰. Дори да приемем такава интерпретация, тя в нищо не противоречи на идентификацията с Търново, защото трябва да помним, че за античните и средновековни автори масивът на Хемус обхващал не само същинската Стара планина, но и Средна гора на юг и Предбалкана на север²¹, по този начин включвайки и Търновските възвишения. Освен това, в описанието на българското въстание самият Акрополит използва названието Хемус за обозначаване на цялата територия между старопланинския хребет и долината на река Истър (Дунав)²², което прави съмненията около идентификацията с Търново неубедителни. Трябва да подчертая, че в пасажа посветен на обновяването на българското царство и третия всъщност поред поход на Исаак II против българите от 1190 г.²³, защото точно него има предвид византийският автор, Търново е единственият населен пункт поименно посочен от него. И точно в него се приютил българският владетел, заедно с войските си, когато научил, че противниците навлезли в подвластните му земи. За разлика от Хониат, който по-общо споменава за добре защитени крепости и градчетата (φρούρια καὶ πόλιναι), зад чиито фортификации се скрили българските воини²⁴. Смятам, че това не е случайност. Изглежда, все пак, че според Георги Акрополит, вече през 1190 г. Търново е най-важното от българските селища на територията между споменатата планина на юг и долината на голямата река на север. Свързвайки това с царската власт на Асен и решението му да се приюти точно в този населен пункт най-вероятно означава, че тогава градчето вече е изпълнявало ролята на главен политически център на възобновеното царство²⁵. Интересна е съпоставката на Месемврия, единственото византийско селище споменато в описанието на похода срещу Асен, която е определена като πόλις²⁶, с Търново, наречено πολίχνιον, защото в нея донякъде визира

²⁰ Вж. Д. Янков, *Четвъртият кръстоносен поход на Исак Ангел и разгромът на византийските войски в 1190 г.* [в:] *Сборник материали, посветени на 85-годишнината на Историческия музей в Стара Загора*, ред. Хр. Буюклиев, Д. Янков, Н. Кънев, Стара Загора 1992, с. 103.

²¹ Срв. Strabon, *Géographie*, т. IV, (*Livre VII*), 5. 1; 6. 1; fr. 10, изд. R. Baladié, Paris 2003, с. 114 (14–18), с. 127 (13–16), с. 154 (7–19); *Annae Comnenae Alexias*, XIV, 8, 6, изд. D. R. Reinsch, A. Kambylis, т. 1, Berolini et Novi Eboraci 2001, с. 456, 76–87.

²² *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 18, 22–25; Г. Г. Литаврин, *Два етюда о восстании Петра и Асена* [в:] *idem, Византия и славяне (сборник статей)*, Санкт-Петербург 1999, с. 351–353.

²³ За него вж. м.др. Г. Н. Николов, *Последният поход на византийски император срещу столицата на българското царство – Търново (1190 г.)*, „Bulgaria Mediaevalis” 2014, т. 5, с. 439–451.

²⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, изд. I. A. van Dieten, т. 1 (*Praefationem et textum continens*), Bero-lini et Novi Eboraci 1975, с. 428, 63–429, 72.

²⁵ Вж. Г. Г. Литаврин, *Становление Второго болгарского царства и его международное значение в XIII столетии*, „Études balkaniques” 1985, т. 21, нр. 4, с. 20.

²⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 4. Изглежда, че за византийския историк πόλις е м.др. древен и славен град, съставен от цитадела и укрепено подградие; П. И. Жаворонков, „Тò ἄστυ» в „Хронике” Георгия Акрополита, с. 116.

идеологическата разлика между византийското (древното, голямото, могъщото) и българското (новото, малкото, нищожното). От друга страна очевидна е разликата в мащабите и в значението между равнинния, пристанищен град и планинското градче/крепост.

Акрополит продължава с информацията, че императорът дошъл до Търново, където се разположил на лагер и обсадил българите²⁷. Последното твърдение доказва, че градчето е било снабдено с околоръстни стени или по-общо някаква фортификационна система, която възпрепятствала свободното навлизане в неговата вътрешност. В противен случай разбиването на лагера и обсадата не биха имали никакъв смисъл, защото незащитеното поселение не би спряло нападателите, а царят не би потърсил неговата закрила. Текстът не позволява да кажем нищо конкретно по въпроса за големината или обхвата на тези укрепления, които най-вероятно отговаряли или на крепостта издигната по време на византийското владичество, или някакви допълнителни укрепления направени след обновяването на царството. Сигурно е само, че самата локализация на твърдината, издигната на върха на Царевец затруднявала придвижването на вражеските войски нагоре към цитаделата на града, т.е. провеждането на шурм срещу затворените вътре отряди. Ако се доверим на Акрополит, всичко това не била никаква специална пречка за императора, който щял да завземе градчето още на другия ден от разполагането си край него²⁸. По всичко изглежда, че императорската войска или е достигнала Търново по късно следобедно, вечерно или дори нощно време, което автоматично изключвало водене на бойни действия, оставяйки ги за следващия ден, или след първия ден на стълкновенията вече е било ясно, че отбраната няма още един ден да издържи напора на ромейското войнство. Това сякаш намеква или за скромните, все пак, поне от византийска гледна точка, фортификационни съоръжения и немногобройните бунтовнически контингенти, или цели да подчертае могъществото на императорските ефективни. Независимо от това, дали наистина би станало така, както твърди византиецът, българите преждевременно взели мерки за да предотвратят възможното падане на твърдината под византийска власт, дали посредством шурм, дали благодарение на продължителна обсада. Използвайки традиционна хитрост, те изпратили един от бранителите с цел да се престори за беглец и да съобщи на Исаак, че скитите (οἱ Σκύθαι), т.е. куманите, наближават, което уплашило василевса и го накарало възможно най-бързо да напусне мястото²⁹. Още повече, че както няколко изречения по-рано твърди историкът, българите в *сѹмѣахон* със скитите причинявали много злини на ромейската държава³⁰, което повишавало възможността последни-

²⁷ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7–8.

²⁸ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 11–12.

²⁹ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7–13.

³⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 18, 26–19, 1.

те да се притекат на помощ на търновчани. Най-вероятно очебийната слабост на защитниците е подпомогнала мисията на мнимия беглец, защото императорът по-лесно му се е доверил, смятайки, че тежкото положение на българите е повлияло на тяхната лоялност спрямо царя. От друга страна, не можем да изключим, че твърдението на Акрополит, че Исаак е бил на път да завземе укрепленията цели само да омекоти последвалото византийско поражение (ако не беше българската хитрост, византийците със сигурност биха превзели градчето!), или, което според мен е много по-правдоподобно, да заклеят императора в слабодушие, защото ако не беше се поддал на внушението и страха, лесно би спечелил борбата, а при това и сложил край на бунта, и на свой ред се укрепил зад стените на Търново, изчаквайки възможното номадско нападение³¹. Оттеглящата се византийска войска станала жертва на българско нападение в един от старопланинските проходи. Поражението било пълно – мнозина от ромеите паднали на бойното поле, императорът успял да се спаси с малцина от обкръжението си. Българите ограбили целия обоз на войската, печелейки голяма плячка, в това число също от вещите на императора, а сред тях и от по-ценните императорски знаци (ἐκ τῶν βασιλικῶν παρασήμεων τὰ τιμώτερα): императорските пирамидални корони, чашите на знатните, голямо количество пари и самия императорски кръст, направен от злато, с частица от Светото дърво и множество други отделения с мощи на по-почтутите светци, дори на св. Богородица. Авторът добавя, че в български ръце попаднали и много други свещени неща³². Вероятно всичките тези скъпоценни придобивки са били пренесени и съхранявани в Търново, сакрализирайки го и също така духовно допринасяйки за неговата безопасност и защита. Несъмнено допълнително легитимирали властта на българския цар и повдигали неговия авторитет сред поданиците му, чуждестранните пратеничества и високопоставените гости на търновския двор³³.

В текста на византийския историк Търново отново се появява поименно във връзка с заемаването на българския престол от Йоан Асен, един от двамата сина на Асен, първия, поне според Акрополит, цар на българите, споменат вече в описанието на похода на Исаак Ангел. Историкът заявява, че когато над българите царствал Борил, Асеновият син избягал от родината и се приютил, първоначално сред скитите, т.е. куманите, а окончателно при русите³⁴. Вероятно, когато властвал техният чичо, цар Калоян (1197–1207), Йоан Асен заедно с брат си Александър постоянно пребивавали в Търново. По всичко изглежда, че в момента на смъртта на баща си и двамата са били малолетни, та не могли

³¹ Вж. П. Петров, *Възстановяване на българската държава 1185–1197*, София 1985, с. 231, бел. 17, който въобще подчертава ироничното отношение на византийските автори към стореното от Исаак II Ангел по време на разисквания поход.

³² *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 13–20, 8.

³³ Вж. Г. Н. Николов, *Последният поход*, с. 449–450.

³⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 24, 4–8; 20, с. 32, 25–33, 4.

да поемат след него властта във държавата, освен ако тогава не действал друг принцип на престолонаследие, т.е. тронът преминавал не от баща към син, ала от брат към брат, или просто начинът на поемането на властта не е бил строго определен³⁵. Както и да е било, още в момента на взимането на престола от Борил, братята не били в състояние надлежно да изявят претенциите си към властта в столицата. Византийският историк уточнява, че напускането на столицата от Йоан е организирано тайно от някого (τις)³⁶, не е изключено, че негов приближен измежду дворцовия елит (според друг византийски автор, Ефрем – личният му педагог)³⁷, във всеки случай личност, която се чувствала отговорна за неговата безопасност и съдба, или индивид, на който тази задача е била от такъв човек поверена. Несъмнено бягството е било последица от реална или възможна заплаха за него от страна на новия български владетел, който желал или всеки момент е могъл да пожелае да премахне евентуалните претенденти към трона. Възможно е, също така, че Йоан напуснал пределите на България, желайки да намери и да събере достатъчно поддръжници, които да му осигурят заемането на бащиния престол. Последната догадка, сякаш подсказвана от никейския историк, би означавала, че в момента на бягството той нямал сериозна подкрепа в столицата. Защото най-вероятно е, че Асеновият син е напуснал точно българската престолнина. Възниква въпросът дали можем да приемем, че концентрацията на повествованието върху Йоан, а не брат му Александър, който вероятно го е придружавал, означава, че първият е бил по-възрастният от двамата³⁸, или просто Акрополит се интересува само от главното действащо лице, както е направил в описанието на началото на българското освободително движение.

Никеецът твърди, че в страната на русите Йоан прекарал достатъчно време и като събрал някакъв неопределен в текста брой от тамошните воители, поискал обратно бащиното си наследство (τὴν πατρικὴν ἀνακαλεῖται κληρονομίαν)³⁹. Последната фраза е многозначителна, защото изразително подчертава легитимните претенции на Йоан към българския трон и силното му желание да поеме властта в родината. Историкът сякаш намеква за това, че цялото време прекарано извън

³⁵ За практиката на получаване на върховната власт през този период вж. Ив. Божилов, *Асеновци: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum* [в:] idem, *Седем етюда по Средновековна история*, София 1995, с. 181, 195–196; Пл. Павлов, *Къде в „земята на русите“ е бил Иван Асен II?* [в:] idem, *Българското Средновековие. Познато и непознато. Страници от политическата и културната история на България VII–XV век*, Велико Търново 2008, с. 125.

³⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 24, 4–8.

³⁷ *Ephraem Aenii Historia chronica*, V 157v/158, V 162/162v, изд. O. Lampsides, Athenis 1990, с. 278, (7850–7855), 286, (8075–8077); Пл. Павлов, *Къде в „земята на русите“*, с. 126–127, 130, 132.

³⁸ По този въпрос вж. Ив. Дуйчев, *Приноси към историята на Иван Асен II* [в:] idem, *Българско Средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на Средновековна България*, София 1972, с. 289–290 (нр. I).

³⁹ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 4–6.

границите на България Асеневецът посветил за подготовка на това начинание. По всичко личи, че владетелското му самосъзнание е било много силно – България и българският престол са нещо, което му се полагало по право, те съставляват завещаното му по бащина линия наследство, или поне така го представя нашият автор. В този контекст, особено във връзка с използваното в текста определение ἀνακαλέω, може да се каже, че в разказа намираме намек, че властта на Борил е или въобще нелегитимна (незаконно отнета от Асен), или само преходна. И така, когато му дошло времето потомъкът на първия (поне според Акрополит) български цар поискал обратно завещаното. Според византиеца завладяването на България от Асен е реализирано двуетапно. Първо той воювал с Борил нейде из българските предели и побеждавайки го станал владетел на немалка земя (καὶ χώρας ἐγκρατῆς οὐκ ὀλίγης γίνεται). Следващият етап бил свързан с влизането на царя в Търново (Τρίνοβος) и обсаждането на града от силите на Асен в продължение на седем години⁴⁰. Що се отнася до посоченото време на обсадата – ἐπτὰ ἔτεσι – още Васил Златарски, следвайки догадката на Константин Иречек, основателно го преправил на седем месеца (ἐπτὰ μῆνεσι)⁴¹. Приемайки тази корекция въпросните събития трябва да се поставят в 1217–1218 г., защото знаем, че през втората от посочените години Йоан Асен е вече български цар⁴². Разбира се, не мога напълно да изключа, че в този случай става дума за символично измерение на това времетраене, защото в Светото Писание, следователно в хипертекста на тогавашния християнски свят, посочената цифра седем означавала пълнота, съвършенство, надлежно изпълнено дело⁴³. В този контекст би могло да се приеме, че авторът е искал да подчертае, че обсадата на града е траела толкова дълго, колкото трябвало, т.е. била е адекватна, съответстваща, съгласна с Божията воля. Или просто толкова, колкото е било нужно за да се овладее града. Това добре би се съгласувало с достатъчното време – χρόνον ἐφ' ἱκανόν⁴⁴ –, което според историка Йоан прекарал в страната на русите, за да събере около себе си нужната войска подкрепа, с която да се противопостави на Борил. В този смисъл споменатата седморка би наблягала също, че постигнатият ефект, т.е. влизането на Йоан Асен в столицата и поемането на властта е твърде добро

⁴⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 6–9; срв. Στρίναβος – Upsalensis Gr. 6 (U) от XIV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 8, apparatus; Τρίναβος – Parisinus Gr. a. f. gr. 3041 (F) и Vindobonensis Hist. Gr. 68 (G), и двата от XV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 8, apparatus.

⁴¹ К. Иречек, *История на българите. С поправки и добавки от самия автор*, ред. П. Хр. Петров, София 1978, с. 290–291, бел. 51; В. Н. Златарски, *История на Българската държава през средните векове*, т. 3 (*Второ българско царство. България при Асеневици [1187–1280]*), София 1994, с. 323, бел. 1.

⁴² Ив. Божилов, *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография*, София 1994, с. 73, 77 (I, нр. 7).

⁴³ Вж. J. P. Dickson, *The genesis of everything: an historical account of the Bible's opening chapter*, „ISCAS Online Journal: Christian Perspectives on Science and Technology” 2008, нр. 4, с. 7–8, 9, 11, 13–14.

⁴⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 4.

дело, заслужаващо благословия и освещаване, както и заслужена почивка след извършеното (срв. Бит. 2, 1–3). Ако тази интерпретация е правилна, а е силно хипотетична (ала не невъзможна), защото Акрополит рядко се позовава на класическа литература, в това число и Светото Писание⁴⁵, това би било косвено указание за основателността на действията на претендента към българската корона, в крайна сметка потвърдена чрез факта на действителното му стъпване на престола. Подобна логика не била трябвало да е чужда на византийския автор, за когото заемаването на трона, дори посредством узурпация, само по себе си доказвало съответствието на това начинание с Божествените присъди⁴⁶. Дългата обсада подчертавала също решителността и усърдието на Йоан Асен, несъмнено произтичащи както от познанията му за значимостта на Търново, така и съзнанието, че без окончателна победа над Борил не ще съумее занаяпред спокойно да упражнява властта си.

Както и да е било, в този текст Търново отново се появява, като единствено поселение в българските предели. Няма съмнение, че по това време то е най-важният български град, столица на царството, която пак изпълнява ролята на последно убежище за победения на бойното поле цар Борил. В него той търси своя последен шанс да задържи властта си. Протакащата се обсада несъмнено е доказателство или за недостъпността на града, добре обезпечен поради естествено то си разположение и вече достатъчно силно укрепен със околоръстни стени⁴⁷, или за ниските обсадни възможности (например – липса на обсадни машини) на ефективите придружаващи претендента. А защо и не за двете. Наблягайки на дълготрайността на обсадата Акрополит отразява също убеждението на самите византийци за здравата укрепеност на българската твърдина, което се потвърждава и от други източници⁴⁸. Естествено, самият факт на продължителната обсада не бива да ни изненадва, защото изчакването да се изчерпят хранителните припаси на защитниците и да избухне сред тях глад е представлявало един от най-популярните начини на завладяване на укрепените градски центрове през Средновековието⁴⁹. От друга страна дългата обсада също така, а понякога дори повече, затруднявала снабдяването на нападателите с хранителни продукти. По всичко изглежда, че търновци били добре осигурени. От друга страна, жителите

⁴⁵ Вж. R. Macrides, *George Akropolites' rhetoric* [в:] *Rhetoric in Byzantium: papers from the thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College, University of Oxford, March 2001*, ред. E. Jeffreys, Aldershot 2003, с. 202–203, 207, 208. Но такива цитирания в неговия текст все пак присъстват – срв. *Georgii Acropolitae Historia*, 44, с. 77, 25 – 78, 2.

⁴⁶ Срв. К. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους Μέσους Βυζαντινούς χρόνους*, т. 1 (*Μακεδονική δυναστεία* [867–1056]); т. 2 (1056–1081), Αθήναι 1980–1981.

⁴⁷ K. Marinow, *Tarnovgrad viewed by the others: the case of Niketas Choniates*, „*Studia Ceranea*” 2021, т. 11, с. 301–320.

⁴⁸ Ив. Дуйчев, *Търново като политически и духовен център през късното средновековие*, „*Археология*” 1966, т. 8, нр. 3, с. 2.

⁴⁹ P. Purton, *A history of the early medieval siege, c. 450–1220*, Woodbridge 2009, с. 8, 17, 56, 95, 101, 112, 127, 157–158, 180, 183, 191, 198, 203, 226, 255, 266–267, 271–273.

от околностите на столицата вероятно подкрепили Йоан, тъй като той не се намерил в затруднение въпреки протакането на военните действия. В крайна сметка поддръжниците на Борил, както свидетелства Акрополит, паднали духом и преминали на страната на наследника на стария цар Асен⁵⁰. Следователно градските стени не били преодолені със сила⁵¹, защото търновските порти се отворили пред потомъка на обновителя на българското царство. Причина за това е било вероятно изтощението на бранителите от продължителната обсада и намаляването на подкрепата и доверието към настоящия цар, който очевидно се намерил в безизходица, не можейки да разчита на каквато и да е външна помощ. Освен това решението за капитулация може да е било повлияно от фактор смекчаващ чувството за поражение или предателство спрямо Борил, тъй като Йоан е имал легитимни претенции към трона на баща си, докато първият, макар и член на фамилията Асеневци, през 1207 г. не е бил единственият и най-очевиден кандидат за престола и го е придобил силом (узурпирал го?)⁵², принуждавайки синовете на стария Йоан Асен да се спасяват с бягство. Изоставеният Борил на свой ред се опитал да избяга от столицата, ала бил уловен и ослепен от Асен, с което неговото управление приключило. Акрополит констатира, че по този начин Йоан е станал владетел на цялата българска земя (ἐγκρατὴς τῆς τῶν Βουλγάρων ἀπάσης ὁ Ἰωάννης γεγένηται)⁵³. Вторият етап от завладяването на България приключил. От всичко казано дотук може да се констатира, че без владееенето на Търново и реалното отстраняване на пребиваващия в него цар, не можело да се говори за упражняването на властта над цялото българско царство. Столицата е била интегрална и особено важна част от бащиното наследство на Йоан Асен. Действията на потомъка на стария цар Асен, който възобновил българското царство и въздигнал Търново в позицията на столица, имали както лично, така и символично измерение. Ето малолетният, изгонен от града преди десетилетие, скришом бягащ (φυγαδεῖα), напуснат от всички и лишен от наследството си Йоан, сега се завръща като мъж, посред бял ден, готов да хвърли предизвикателство на тези които преди години го принудиха да изостави родния си град и цяла България, придружен от подкрепящите го тълпи воители и успешно си възвръща загубеното. Преди години е избягал от столицата, за да спаси живота си пред Борил, докато сега последният копнее да се скрие пред отмъщението на Асенева и също напуснал (сродното φεύγω) Търново. Всичко започнало в това градско средище и завършило в него. Ослепяването на предшественика на Йоан на престола –

⁵⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 9–10.

⁵¹ Така също вече Ив. Дуйчев, *Търново*, с. 2–3.

⁵² Което съвсем не означава, абстрахирайки от мнението на Акрополит, че през 1217/1218 г. Борил не е бил легитимен български цар, а действията на самия Йоан Асен не били узурпация – F. Dall’Aglio, *Tŭrnovo 1218: coronation or usurpation?* [в:] *Цар Иван Асен II (1218–1241). Сборник по случай 800-годишнината от неговото възшествие на българския престол*, ред. В. Гюзелев, И. Г. Илиев, К. Ненов, Пловдив 2019, с. 185–186.

⁵³ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 10–12.

една типична за византийския политически свят практика – не среща отрицателна оценка от страна на ромея, което още веднъж потвърждава, че за него Борил е бил узурпатор⁵⁴.

Пак по времето на цар Йоан Асен II Търново (Τρίνοβος) е споменато в контекста на договора от 1235 г. между България и Никеиската империя, скрепен с брака между деветгодишната (всъщност десетгодишната) Елена, царската дъщеря, и единадесетгодишният (всъщност дванадесет-тринадесетгодишен) Теодор⁵⁵, сина и наследника на василевса Йоан III Дука Ватацес (1222–1254), в следствие на който с императорско и съборно решение търновският архиерей (ὁ Τρίνοβου ἀρχιερεὺς), подчинен, както подчертава историкът, на константинополския (тогава резидиращ в Никея), е бил почетен като самостоятелен и бе постановено да се титулува патриарх. Георги добавя, че това се осъществило от благодарност на ромейските властници към българския владетел заради родството и приятелството с него⁵⁶. Несъмнено това подчертава, колко важен за византийците е бил договорът с България и произтичащите от него съвместни военни действия срещу латинците. Някои изследователи обръщат внимание на факта, че твърдението на византийския историк за това, че до издигането му в патриаршески сан търновският йерарх е бил подчинен на константинополския, не отговаря на истината и отразява единствено византийската гледна точка⁵⁷. В оправдание на Акрополит може да се изтъкне, че още през 1234 г. новият търновски архиерей, Йоаким I, е бил ръкоположен в архиепископски сан в Никея от вселенския патриарх Герман II (1222–1240)⁵⁸, което наистина е могло да бъде свидетелство за върховенството на последния. От друга страна не бива да се забравя, че до този момент, а в крайна сметка до ръкополагането му в патриаршески сан със съборното решение от 1235 г., българският църковен глава е бил формално подчинен на Римския апостолически престол⁵⁹. Не се съмнявам, че издигането на българския духовен глава в патриаршеско достойн-

⁵⁴ П. Ангелов, *България и българите в представите на византийците (VII–XIV век)*, София 1999, с. 242.

⁵⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 31, с. 48, 15–49, 5; 33, с. 50, 9–25; 33, с. 51, 4–6; 34, с. 52, 10–13; срв. *Nicephori Gregorae Byzantina historia*, т. 1 (*Lib. I–XI*), II, 3, изд. L. Schopen, Bonn 1829, с. 29, 15–30, 3. По въпроса вж. D. G. Angelov, *Elena Asenina and Bulgaria* [в:] *Средновековният българин и „другите“*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, ред. А. Николов, Г. Н. Николов, София 2013, с. 274–277, 281–282.

⁵⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 33, с. 50, 9 – 51, 3; срв. Στρίναβος – Upsalensis Gr. 6 (U) от XIV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 33, с. 50, 25, apparatus; Τρίναβος – Vaticanus Gr. 166 (B) от XIV/XV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 33, с. 50, 25, apparatus.

⁵⁷ Вж. м.др. В. Н. Златарски, *История*, с. 383–385.

⁵⁸ Ив. Тютюнджиев, *Търновският епископат XII–XXI в.*, Велико Търново 2007, с. 36–37.

⁵⁹ А. Данчева-Василева, *Контактите на българската държава и Църква с Римокатолическата църква през XIII–XIV в.* [в:] *Държава & Църква – Църква & Държава в българската история*. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия, ред. Г. Ганев, Г. Бакалов, Ил. Тодев, София 2006, с. 110–111.

ство и обезпечаването на неговата автономия е всъщност едно от условията за сключването на договора поставено от Йоан Асен. По този начин българският монарх допълвал и всъщност завършвал процеса на изграждането на напълно независима държава, в които двете власти – царската и патриаршеската – притежавали най-висшите възможни статуси, както от вътрешнодържавна, така и международна гледна точка⁶⁰. Това повишавало и ранга на самия Търновград, едновременно приключвайки дългия и основополагащ процес на изграждането му като столично средище на България в идеологически план⁶¹. Текстът недвусмислено информира, че Търново е имало свой духовен йерарх, който е бил най-важен в рамките на Българската църква, бидейки всъщност неин духовен глава. В този контекст столицата, особено след сдобиването на постоянно пребиваващ в нея йерарх с автономия и патриаршеския сан, е представена като най-важния център на религиозния живот в рамките на царството. Градът получил също така и извънреден статус, причислявайки го към другите важни духовни центрове в православния свят.

Столицата отново се появява в наратива във връзка с опита да бъде разтрогнат формалният брак на Елена, дъщерята на българския владетел, с Теодор, сина на василевса Йоан Дука, което се датира в 1237 г.⁶² За да отмъкне дъщеря си от никейския двор царят си послужил с хитрост. Изпратил във византийската столица пратеници, които съобщили, че понеже били близо до Адрианопол, той и съпругата му поискали да използват случая и да се видят с малката си дъщеря, при което веднага след това щели да я върнат при императора, нейния свекър, и съпруга ѝ. Въпреки ясното съзнание, че Йоан иска да ги измами, византийската владетелска двойка се съгласила и изпратила Елена да се срещне с родителите си, предупреждавайки българина, че ако я откъсне от законния ѝ съпруг, престъпи клетвите и наруши договорите сключени пред Бога, последния ще го накаже. Но Асен взел дъщеря си и връщайки назад в Никея всичките византийски дворцови придружители на Елена потеглил към България, според разказа противно на нейната воля. И тук византийският писател прецизира, че Йоан със свитата си преминал Хемус и се отправил към Търново (*καὶ τὸν Αἴμον διαβὰς ἐχώρει περὶ τὸν Τρίνοβον*), докато дъщеря му плакала и тъгувала за свекървата си, т.е. императрица Ирина (по-рано в текста Акрополит определя последната като жена с добър характер, склонна към всичко добро⁶³), и скърбяла много за раздялата си със съпруга си. Авторът добавя, че според някои българският владетел я взел отпред на седлото си,

⁶⁰ Срв. К. Marinow, *Τέρνοβος, ἐν ἣ τὰ βασιλεία ἦν τῶν Βουλγάρων: the role of the Bulgarian capital city according to Ρομαϊκὴ ἱστορία by Nikephoros Gregoras*, „Studia Ceranea” 2022, т. 12, с. 138–139.

⁶¹ Вж. Р. Панова, *Столичният град в културата на Средновековна България*, София 1995, с. 141–146.

⁶² По този въпрос вж. С. Георгиева, *Жената в българското Средновековие*, Пловдив 2011, с. 288–289.

⁶³ *Georgii Acropolitae Historia*, 34, с. 52, 13–15.

ударил с пръстите си по челото (или предната част на главата) и я заплашил страшно, че ако не понесе мълчаливо участието си, той жестоко ще я накаже⁶⁴. И тука Търново отново се явява единственият населен пункт в българските територии на север от Старопланинската верига, за който споменава историкът. Градът е и крайна цел на пътуването, което подсказва значението му на постоянно царско местоживелище, в което се намирали царските палати, тъй като там е искал да заведе семейството си – царицата и дъщерята. Очевидно е, че той е споменат в ролята си на българска столица. Отново и Хемус се явява основен географски индикатор и доминанта по пътя към Търново. Благодарение на описанието научаваме, че за да се стигне до царската престолнина от южна посока наложително е да се премине този планински масив. Но за разлика от първото съвместно споменаване на столицата и планината тук няма съмнение, че Търново се е намирало на север от Хемус, а не във неговата вътрешност. Планината изпълнява ролята на естествена бариера, ограничаваща и затрудняваща достъпа към най-важния български град. Абстрахирайки се от представения в наратива образ на нравите и поведението на Йоан Асен – коварството и променливостта му, пренебрежението му към църковното тайнство, т.е. бракосъчетанието на дъщеря му, и в крайна сметка липсата на страх Божий, нервността, злобата и заплахите му отправени към младото момиче, както и явното му противопоставяне и сравнение с византийската императорска двойка и техните положителни характеристики – текстът напуска за пряко и вероятно бързо придвижване по посока на царстващия град на българите, без специално, а и най-малко продължително, задържане по пътя. Това добре кореспондира с твърдението на Акрополит, че целта на идването на българския владетел в околностите на Адрианопол всъщност е била само една – да вземе дъщеря си и възможно най-бързо се завърне в столицата. Интересна е съпоставката на неговите намерения и преживяванията на дъщеря му, която според византиеца вече предпочитала новото си, ромейско семейство пред родителите си. Все едно, в по-широк смисъл, казвала „да“ на Никея и нейния двор, а „не“ на Търново и всичко свързано с него.

Историята свързана с отвличането на малолетната Елена намира своята връзка в поредния фрагмент от Акрополитовото съчинение, в който Търново (пак Τρίνοβος) е споменат двукратно. Антивизантийско настроеният български цар, ведно с латинците и съюзените с тях скити, т.е. кумани, обсадил стратегическата византийска крепост Цурулум. Докато траели военните действия срещу нея Асен получил внезапно известие, че починала съпругата му – унгарката, детенцето му и епископът на Търново (ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἡ ἐξ Οὐγγρῶν ἀνθρώπων ἐγένετο· τετελεύτηκε δὲ κατὰ ταῦτὸ καὶ παιδίον αὐτοῦ καὶ ὁ Τρίνοβου ἐπίσκοπος). Смятайки това за Божие наказание той изгорил стенобойните машини и бързо

⁶⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 34, с. 52, 10–53, 21 (Τρίνοβος); срв. Στρίναβος – Upsalensis Gr. 6 (U) от XIV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 34, с. 53, 15, apparatus.

отишъл в Търново (καὶ ὡς εἶχε δρόμον περὶ τὸν Τρίνοβον ἵκετο)⁶⁵. Градът отново е представен в ролята си на столичен център, където живеели членовете на царското семейство, както и седалище на духовния глава на Българската църква, т.е. *de facto* търновският патриарх⁶⁶. През 1237 г. патриаршеският престол е заемал св. Йоаким I (1235–1246), и понеже в Проложното му житие, вероятно написано недълго след смъртта му (запазено в единствен препис от началото на XV в.), като дата на кончината му изрично е посочен денят 18 януари 6754 г., индикт 4 (т.е. 1246 г.)⁶⁷, твърдението на Акрополит поражда обосновани съмнения относно своята достоверност⁶⁸. И все пак Георги е съвременник на събитията. По тази причина не е изключено, че през 1237 г. Йоаким I е бил наистина тежко болен, вестта за което е достигнала до византийците в преувеличен вид, възможно, че под въздействието на потвърдената кончина на царицата и царското дете⁶⁹. Остава и възможността, че византийският историк е обърнал българския църковен глава с друг високопоставен търновски духовник, приближен на царя. Възможно дори да става дума за бивш търновски епископ (Василий I, Василий II или Висарион?)⁷⁰.

Връщайки се към Търново то отново е единственото и главно средище към което се насочил българският владетел след снемането на обсадата. Няма съмнение, че за Акрополит това е бил най-важният градски център на територията на българската държава. Историкът не уточнява, каква е била физическата причина за кончината на тримата приближени на царя, задоволявайки се само с намек, че споменатите нещастия били Божие наказание за нарушението от Йоан Асен на клетвите и договорите с византийците, както и опита му да разтрогне брака на дъщеря си с византийския престолонаследник, които всичките били сключени пред Всевишния⁷¹. С други думи сбъднало се предупреждението отправено по-рано към Асеневица от императора и императрицата. Византийската владетелска двойка се явява в този фрагмент като същински пророци обявяващи божествените принципи, воля и решения. Такива, които наистина се сбъдват. Никеийският автор набляга, че самият Йоан Асен е разбрал беззаконие-

⁶⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 36, с. 55, 7–14; 36, с. 56, 14–19 (Τρίνοβος; срв. Στρίναβος – Upsalensis Gr. 6 (U) от XIV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 36, с. 56, 17 и 19, apparatus); 38, с. 60, 10–11.

⁶⁶ Тази констатация се потвърждава от съществуването на патриаршеския архитектурен комплекс на хълма Царевец в Търново – за него вж. Н. Ангелов, *Царевград Търнов*, т. 3 (*Патриаршеският комплекс на Царевец през XII–XIV век*), София 1980.

⁶⁷ *Празничен миней от началото на XV в.* (нр. 23) [в:] Хр. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*, София 1969, с. 46, л. 156а–157а.

⁶⁸ Вж. Д. Чешмеджиев, *Етюди върху български средновековни култове*, Пловдив 2019, с. 22–23, 27.

⁶⁹ Хр. И. Христов, *Патриарх Йоаким I*, „Векове“ 1975, т. 4, нр. 5, с. 47–48.

⁷⁰ За тях и въпросите около датата на тяхната кончина вж. Б. Николова, *Портрети от българското средновековие. Духовници*, София 2020, с. 176–179.

⁷¹ *Georgii Acropolitae Historia*, 36, с. 57, 1–5.

то и безбожието на своята постъпка, разкайл се и изпратил пратеници в Никея, за да възстанови договорите и да моли прошка за извършеното. Благочестивите и набожни византийски владетели ласкаво възобновили клетвите и отново приели снахата си във византийския двор, с което между българи и ромеи отново се въдворил мир⁷². Можем само да гадаем какво е сполетяло съпругата на цар Йоан Асен, малкото му дете⁷³ и българския църковен глава. По всичко изглежда, че можем да изключим случайното времево съвпадение на трите кончини, на детето, царицата и патриарха, хора в различна възраст. Изкушаващо е обяснението, че столичните жители били засегнати от някаква зараза⁷⁴, която не подминала и обитателите на царския и патриаршеския дворец. Смущава само това, че обикновено добре осведоменият Акрополит мълчи по въпроса.

И тука възниква въпросът дали реалната заплаха от заразата не би въздържала царя и неговата свита от бързото завръщане в столицата? Та нали владетелят би трябвало да се пази. Затова съмненията на Геновева Цанкова-Петкова са напълно оправдани – нито един извор не споменава за епидемична болест. На свой ред авторката допуска намеса на политическите имигранти в Търново, които се възползвали от отсъствието на владетеля, но признава, че въпросът остава спорен⁷⁵. Трябва да добавя, че нейната хипотеза добре би се съгласувала със светкавичната реакция на царя и решението му веднага да се завърне в столицата, още повече, че отхвърлянето му на договора с император Йоан Дука Ватаци сигурно също не е било одобрено от някои представители на търновската знат. Но изворите от епохата също така мълчат по въпроса за някакъв преврат или заговор в българската престолнина⁷⁶. Последното важи и за догадката, че смъртта на приближените царски люде е дело на византийската дипломация и шпионаж⁷⁷. Що се отнася за самите чумни епидемии, имаме общи свидетелства за тяхното разпространение по Балканите през 80-те години на XIII в., както и през 40-те години на следващото столетие⁷⁸, ала без непосредствени посочвания за ситуацията в българската столица⁷⁹. Освен това споменатите автори директно пишат

⁷² *Georgii Acropolitae Historia*, 36, с. 57, 5–15.

⁷³ Полът на детето (παιδίον) остава неизвестен – В. Н. Златарски, *История*, с. 401, бел. 2.

⁷⁴ *Ibidem*, с. 401–402.

⁷⁵ Вж. Г. Цанкова-Петкова, *България при Асеновци*, София 1978, с. 135, бел. 77.

⁷⁶ Вж. напр. *Ανώνυμου Σύνοψις χρονική* [в:] *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, изд. Κ. Ν. Σάθας, т. 7, Έν Βενετίᾳ 1894, с. 481, 21–482, 8; *Ephraem Aenii Historia chronica*, V 166/166v, V 166v/167, с. 293, 8296–294, 8319; *Nicephori Gregorae Byzantina historia*, II, 3–4, с. 29, 15–30, 12.

⁷⁷ Г. Н. Николов, *Възобновяване на легитимната православна патриаршия (1235 г.). България-никейските отношения през тридесетте години на XIII в.* [в:] *Българска национална история*, т. 4, (*Византийското владичество и епохата на Второто българско царство [1018 г. – средата на XV век]*), ред. Пл. Павлов, Велико Търново 2023, с. 223.

⁷⁸ Georges Pachymérès, *Relationes historiquae*, VII, 27, изд. A. Failler, т. 3 (*Livres VII–IX*), Paris 1999, с. 83, 30–34; *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV*, IV, 8, изд. L. Schopen, т. 3, Bonn 1832, с. 49, 15–22.

⁷⁹ Срв. Й. Андреев, *Всекидневието на българите през XII–XIV в.*, София 1992, с. 25, 128–129.

за върлуващата зараза – твърдение, което липсва в текста на Акрополит. Разбира се, донякъде премълчаването на този факт, ако наистина той е имал място, е можело да се държи на това, че историкът в своето повествование се е съсредоточил върху отношението на царя към случилото се, а не върху реалните факти, които довели до смъртта във владетелския двор. Но все пак, изглежда, че разказът на никейския историк подсказва, че смъртта в търновските палати не е последица от човешка намеса. Защото ако беше така, надали Йоан Асен би я възприел като Божие наказание (θεομηνία) и под нейно въздействие коренно би променил политиката си към Византия. А според византиеца царят постъпил точно така. В случай на разкрит заговор срещу властта му несъмнено би наказал виновниците с нищо не променяйки политиката си. Този извод се потвърждава и от използваните в текста изразения, защото в него се казва, че споменатите трима души умрели (τελευτάω – без допълнителни определения), а не били убити. Към това навежда и определението τὰ λυτήριά, т.е. „нешастия“, с което Акрополит характеризира случилото се в българската столица. Това означава, че внезапната кончина на близките му и патриарха са били причинени или от сляпата случайност и съвпадението (по-малко вероятно), или се дължали на друго нещо намиращо се извън човешкия контрол, например заразата (много по-вероятно).

Някои автори рационализират промяната в действията и политическата нагласа на българския владетел с твърдението, че тя била следствие от безрезультатността на неговите преговори с папата и разбирането му, че Западът няма да се съгласи той да осъществи желанието си да овладее Константинопол. За преориентацията в неговата политика съдействало също неблагоприятното отношение към латинците от Константинопол на император Фридрих II Хохенщaufен (1220–1250), с който българският владетел, ведно с никейския василевс, влезли в преговори. Недружелюбен съсед била и Унгария, чийто крал, Бела IV (1235–1270), намирайки се под значителното влияние на своята съпруга Мария, дъщеря на Теодор I Ласкарис (1204–1222), поддържал дружелюбни връзки с Никейската държава. Несъмнено съюзът с Унгария отслабнал поради смъртта на българската царица от унгарски произход. Според други бързото оттегляне на главните български военни сили на север и примирението, както със самата Никея, така и с папството, Унгария и Латинската империя, е следствие от надигащата се от североизток татарска заплаха и свързаните с нея преселения на кумани в българска територия. С това не отричат ролята на споменатата от Акрополит лична трагедия сполетяла царя, като я считат за субективна причина за скъсването на коалицията с латинците, въпреки че сама по себе си не била решаваща⁸⁰. Не на последно място от текста научаваме, че между българ-

⁸⁰ П. И. Жаворонков, *Никейско-болгарские отношения при Иване II Асене (1218–1241)* [в:] *Византийские очерки. Труды советских ученых к XV международному конгрессу византинистов*, ред. З. В. Удальцова, Москва 1977, с. 207–208; В. Гюзелев, *Българската държава и Никея в борба срещу Латинската цариградска империя (1204–1261)*, „Известия на Националния исторически

ската столица и действащия далече на юг владетел е съществувала информационна връзка, ако не постоянна, то най-малко задействана в извънредни случаи. Отговорните органи в Търново побързали да съобщят на царя за случилото се. На свой ред алармираният владетел веднага се завърнал в столицата, не само по лични причини, за да вземе участие в погребалните церемонии на близките си, но и да поеме държавното кормило на място със собствените си ръце. Вероятно ситуацията в града е била дотолкова напрегната (смъртта в царската фамилия, заплахата за живота на патриарх Йоаким), че незабавното присъствие на Йоан Асен е било крайно необходимо.

За пореден път българският царстващ град се появява в повествованието във връзка със смъртта на цар Михаил II Асен (1246–1256) през 1256 г. и настъпилите в страната сътресения около трона⁸¹. Сякаш с нескривано задоволство авторът подчертава, че този владетел, който хранил голяма омраза против своя шурей, императора Теодор II Ласкарис, и против ромеите, е бил убит от своя първи братовчед (πρωτεῖς ἀδελφός) Калиман със знанието и на някои жители на Търново, когато се намирал някъде извън този град (εἰδῆσει καὶ τινὼν οἰκητόρων Τρινόβου, ἔξω που τοῦ τοιοῦτου διάγων ἄσπερος). След като го убил, Калиман взел неговата жена и си въобразявал, че си присвоил властта над българите (Καλιμᾶνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι)⁸². Византийският историк ни информира за семейна драма сред представителите на българската царска фамилия. Ето властта в Търново и цяла България става обект на неустойимо желание, което довело до цареубийство. В извора не откриваме изрично указание за мотивите на Калиман, т.е. дали това е било негова лична инициатива, израз на желанието му да властва, при това разчитаща на местна подкрепа, или той е бил оръдие в чужди ръце, искащи да сменят владетеля и досегашната държавна политика. Гръцкият текст по-скоро подсказва първото. Иван Божилов обръща внимание, че като син на севастократор Александър, чичото на Михаил, и негов първи братовчед, узурпаторът е разчитал на фамилните си права върху престола и поддръжка от някакви жители на столицата. Но анализирайки писаното от никейския историк, подчертава че ключовата дума характеризираща действията на Калиман била σφετερίσασθαι (σφετερίζω), т.е. „присвоявам си“, с което Акрополит искал да коментира, че

музей” 1978, т. 2, с. 18; Г. Цанкова-Петкова, *Възход на България при цар Иван Асен II* [в:] *История на България в четиринадесет тома*, т. 3 (*Втора българска държава*), ред. Ст. Лишев, София 1982, с. 178; А. Данчева-Василева, *България и Латинската империя (1204–1261)*, София 1985, с. 144–146; Ал. Николов, *Цар Йоан Асен II и „монголският ужас“* [в:] *Цар Иван Асен II (1218–1241)*, с. 207–209.

⁸¹ На тази тема вж. м.др. П. Ников, *Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. Историко-критично изследване*, София 1920, с. 13–20, 22–24, 28–29, 41–44, 46–49, 51–56, 57–81; В. Н. Златарски, *История*, с. 466–475; Ив. Лазаров, *Междоусобици в България през 1256–1257 г.*, „Военноисторически сборник” 1988, т. 53, нр. 1, с. 145–155.

⁸² *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 1–8.

всъщност „той не е имал никакви законни основания (при жив легитимен владетел!) да посяга към короната“⁸³. Съгласявайки се с тази констатация бих искал да добавя, че друго ключово определение използвано от византиеца в този смисъл в същия фрагмент, допълнително усилващо вече казаното, е *ἐδοξε*, от *δοκέω*, т.е. „очаквам, въобразявам си, предполагам, мисля, решавам“ което недвусмислено показва, че авторът не смятал Калиман за легитимен владетел. Въз основа на споменатите определения, данните от една арменска маргинална бележка, както и липсата на каквито и да е било референции към Калиман в текстовете на Георги Пахимер и Никифор Григора, някои учени дори смятат, че узурпаторът никога не е управлявал като цар⁸⁴. Както и да е било, въпреки съмненията на някои съвременни автори смятам, че той е искал да затвърди и легитимира позицията си посредством женитбата с царицата-вдовица. Поне такава е логиката на Акрополитовото повествование. Както в очите на самите българи, защото дори и да е притежавал най-силните права към престола, като последен представител на Асеновата династия в мъжка линия, все пак е посегнал към него насилствено, а бракът с легитимната царица е могъл да му осигури, поне хипотетично, по-стабилно положение. Така и в тези на унгарците, с които Търново по времето на предшественика му е било в съюзни отношения (царицата все пак е била представителка на унгарската владетелска фамилия), ясно давайки да се разбере, че няма да наруши споразумението.

В случая е важно също, че атентатът и последвалите действия на цареубицеца са станали със знанието на някои жители на столицата. Акрополит не конкретизира кои са те, но надали може да има съмнение, че е ставало дума за влиятелни представители на градската общност, български аристократи постоянно пребиваващи в града. Никеецът намеква, че Калиман не би сторил всичко това, ако не е имал благосклонно настроени към своята личност и начинанието си членове на търновския царски двор. Несъмнено е разчитал на тяхната подкрепа, а без нея надали би се решил на всичко това. От казаното ясно се вижда, че провеждането на успешен заговор и задържането на спечелената посредством него власт е зависело от притежаването на съмишленици или поне доброжелателни лица сред представителите на търновската аристокрация. В конкретния случай доказва, че в столицата е имало някаква опозиция срещу властта на цар Михаил, която или най-малко не се противила, или направо подкрепила действията на първия царски братовчед. Съмишленичеството най-вероятно не било явно, за което може посредством да свидетелства информацията, че атентатът имал място нейде извън Търново, т.е. далече от столицата и приближените на владетеля, там където царят е бил по-слабо охраняван. Не знаем при какви обстоятелства е станало убийството, ала е възможно Калиман да се възползвал от съвместен

⁸³ Ив. Божилов, *История на Средновековна България*, т. 2 (*Християнска България*), Пловдив 2017, с. 381–382.

⁸⁴ George Akropolites, *The History*, изд. R. Macrides, Oxford 2007, с. 335, бел. 3.

царски лов вън от града. След убийството на Михаил навярно направо се е насочил към Търново, а сподвижниците му във вътрешността, сега вече сигурни в успешния ход на начинанието (царят е бил мъртъв!), са се погрижили портите на столицата да не се затворят пред узурпатора (?). Елементите осигуряващи пътя към трона били налице – принадлежността към владетелската фамилия, отстраняването на досегашния владетел, поддръжката поне на част от столичните аристократи, влизането и пребиваването в престолнината и бракът с овдовялата царица, пребиваваща в двореца. Поне така си въобразявал, според византийския писател, самият Калиман.

Защото византийският историк продължава наратива си с неустойчивостта на Калимановото положение. Ето, разказва, русинът Ур, т.е. бившият руски княз, а тогава бан на Мачва, Ростислав Михайлович, тъста на убития Михаил II Асен, нахлул с войска в Търново (μετὰ στρατεύματων ἐλεῦθὼν τῷ Τερνόβῳ) и взел дъщеря си, съпругата на Михаил и внучка на унгарския крал Бела IV. Това станало възможно, понеже някои (τινες) бяха вече успели да убият Калиман, който бягал от едно място на друго⁸⁵. Възможно е, че Ростислав се е упътил за българската столица скоро след като е научил за станалото и приближаването на неговите войски е могло да повлияе върху дворцовата среда около новия владетел. Та нали е бил тъст на убития монарх и баща на съпругата му. Или просто не всички търновски боляри одобрили заемането на престола от сина на севастократор Александър. Под отново споменатите *τινες* пак трябва да разбираме търновски велможи. Разгоряла се борба за трона помежду Калиман и неговите поддръжници и болярите верни на бившия владетел или недоволни от новия. Калиман бил заставен да бяга и се премества от едно място на друго, с което Акрополит изрично подчертал отчаяната му ситуация. Несъмнено превес взели противниците на неговото властване, които желали да отмъстят за станалото или тръгвайки по примера му пожелали сами да вземат короната. Не знаем дали посочените места са се намирали във вътрешността на царския град, или става дума за терени намиращи се извън него, което е сякаш по-логично. Последното отлично би се свързвало с описанието на смъртта на Михаил II Асен, който също загинал извън столицата. С други думи Калиман завършил живота си по същия начин, по който лишил от него предишния владетел. По този начин авторът би могъл да подчертае, че възмездие на съдбата го достигнало. От описанието на никейския автор научаваме, че единствената цел, с която Ростислав Михайлович дошъл в Търново, е взимането на дъщеря си от търновския двор. Нищо за каквито и да е било негови евентуални претенции към българската корона. Всъщност би могло да се остане с впечатлението, че един баща просто спасява щерката си, за да не бъде разигравана в развихрилите се дворски интриги. Все пак съмнение поражда тръгването срещу българската столица с войска, което имплицитно предполага някакви по-сериозни

⁸⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 8–12.

намерения. Учените по различен начин тълкуват неговите начинания. За едни това са действия на отмъстител, решен да накаже убиеца на зетя си, който насилствено си присвоил неговата дъщеря⁸⁶. За други, напротив, той се запътил да подпомогне Калиман, който обвързвайки се с внучката на унгарския владетел изразявал лоялност към българо-унгарския съюз⁸⁷. Трети пък, констатира, че или намеренията на бана не били съвсем ясни⁸⁸, или, дори ако Калиман се уповавал на Ростиславовата поддръжка, банът имал далеч по-големи амбиции от това да съдейства на узурпатора⁸⁹. Сред изследователите няма единодушие и по въпроса дали русинът е успял да влезе в българската столица, но взимайки предвид използваното от Акрополит определение ἐπέρχομαι, което във враждебен смисъл означава „настъпвам, атакувам, нахлувам“, не мога да изключа и насилствено влизане в престолнината или напрегнатата атмосфера в града е улеснила безпрепятственото му влизане в нея, т.е. никой не му се възпротивил и вратите на твърдината били отворени пред него, възможно без да бъдат пуснати вътре придружаващите го контингенти. Като друга възможност остава, че болярите владеещи по това време града, са извели, нека не забравяме, че легитимната българска владетелка, извън крепостните стени на Търново, за да може банът да я прибере у дома си. Едно е сигурно – в момента на неговото пристигане царицата е пребивавала в столицата, което може да се счита за косвено доказателство за това, че по-рано с нея е бил там и Калиман. Но в последното не можем да бъдем абсолютно сигурни. Затова пък друго е безспорно – така или иначе Ростислав е взел дъщеря си, българската владетелка, и се върнал в своите предели. От разглеждания пасаж произтича и друг очевиден извод – борбата за власт в Българското царство се разигравала в Търновград, и ако някой е искал да има реално участие в нея или да влияе на хода на събитията наложително е било да се яви под стените на столицата и в повече, да влезе в нейната вътрешност, а на всичко отгоре да спечели силна поддръжка от страна на градските жители, на първо място, дворцовите аристократи.

Продължавайки разказа си византиецът констатира, че българският престол останал без законен наследник (κληρονόμου γνησίου), затова първенците се събрали на съвет (ἑυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν) и решили да ги управлява Константин, синът на Тих⁹⁰. Ставало дума за съвсем нов човек в търновския двор, произлизащ от виден български род от Скопие и по женска линия свързан със сръбската династия на Неманичите, т.е. наполовина сърбин. Или другояче

⁸⁶ П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, с. 63–66.

⁸⁷ Ил. Петкова, *Византийският историк Георги Акрополит и проблемите на българската история около средата на XIII век*, „Трудове на Великотърновския университет ‘Кирил и Методий’“. Факултет за история” 1980/1981, т. 18, нр. 3, с. 156–162.

⁸⁸ Ив. Божилов, *История на Средновековна България*, с. 381–383.

⁸⁹ Д. Петрова, *Ростислав Михайлович (1229–1264): от галички княз до „imperator Bulgarorum“*, „Bulgaria Mediaevalis“ 2018, т. 9, с. 406–412.

⁹⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 12–15.

казано, едно лице нямащо нищо общо с царската династия на Асеновци. Затова Акрополит пояснява, че за да изглежда, че той държи властта си по наследство – право търновските велможи решили да го разведат с досегашната му съпруга и да го оженят с Ирина, голямата дъщеря на император Теодор II Ласкарис, която била внучка на цар Йоан Асен II, с което тя би му осигурила лична връзка с царската династия. Византийският император на драго сърце се съгласил, което помирило двете страни и успокоило вътрешната ситуация в тях⁹¹. Какви изводи може да се направи от писаното от учения никеец? Първо, че властта в България, а по-точно в Търново, е била легитимна само за членовете на Асеновата династия или лица непосредствено семейно свързани с нея. Второ, че в града живеят българските първенци (споменатите οἱ πρῶχοντες) и имат значително, а понякога и основно влияние върху съдбата на престола. При нужда – липса на легитимни наследници – те се събират на съвет (βουλή), който решава кой ще поеме властта, и по какъв начин тя трябва да бъде легитимизирана. Трето, самият Акрополит не е бил поддръжник нито на цар Михаил, когото все пак имал за легитимен владетел, нито на узурпатора Калиман и въобще чуждия на българската власт Ростислав Михайлович, затова пък одобрявал избора на Константин, защото той бил осъществен с византийска помощ, която възобновила мирните отношения между двете държави и въдворила спокойствие в търновския двор. В текста може и да се долови и по-дълбока поука – легитимният владетел, който ненавиждал византийците изгубил короната, а този който нямал природени права над нея, я получил благодарение на съдействието на империята.

Не на последно място прави впечатление определението, с което в началото на анализирания пасаж е характеризирано Търново – τὸ ἄστυ⁹², т.е. „град“, „градски център“, обикновено използвано от античните и византийски автори за по-големите градове, като синоним на традиционното ἡ πόλις⁹³. Детайлното изследване на Пётр Жаворонков показва, че този термин е най-любимият и най-често използваният от византийския историк за обозначаване на поселения от градски тип. Направеният от него анализ води към извода, че под това понятие трябва да се разбира голяма крепост с една отбранителна стена (гр. τὸ φρούριον), с други думи неголям град с укрепен акропол (цитадела), по правило лишен от подградие с допълнителна околоръстна фортификация. Във връзка с това руският византинист обръща и внимание на факта, че на 39 споменавания на ἄστυ 33 се отнасят към балканските територии, предимно в Македония и Тракия, т.е. територии чиито градове неведнъж са били нападани и разрушавани от българските и латинските войски (т.е. съществуващите по-рано подградия били унищожени), а освен това често били изградени по труднодостъпни места, кое-

⁹¹ *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 15–153, 3.

⁹² *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 6.

⁹³ A. Kazhdan, *Byzantine Town and Trade as Seen by Niketas Choniates*, „Byzantinoslavica“ 1995, т. 56, нр. 1, с. 209, 212.

то ограничавало развоя на тяхното поселение⁹⁴. За втори път в текста на Акрополит се появява технически термин обозначаващ Търново като поселение. Разликата между двете определения, τὸ πολίχνιον от 1190 г. и τὸ ἄστυ от 1256 г. ясно показва развоя на града в преходните няколко десетилетия, след като е станал българска столица⁹⁵. Тази констатация се съгласува с данните почерпени от археологическите разкопки, според които столицата е придобила истински градски облик по времето на цар Йоан Асен II⁹⁶. Освен това, както вече беше посочено по-горе, периодът помежду възобновяването на царството в 1185/1186 г. и учредяването на търновската патриаршия през 1235 г. е основополагащ за изграждането на Търново за столичен център с всичките му принадлежащи атрибути. Точно това съгласуване между *termini technici* използвани от Акрополит (взимайки предвид също така личното му познатство на града), наличните данни от досегашните археологически разкопки и потвърденият исторически развой на късносредновековната българска столица, ми позволяват да приема за напълно достоверни използваните от него терминологически определения отнасящи се за Търново. Според писаното от никейския историк Търново е място, в което се решава съдбата на владетелите и властта в България. С други думи – не можеш да владееш България без да владееш Търново.

За последен път в текста на Георги Акрополит Търново (Τρίνοβος) е споменат във връзка с посолството изпратено от василевса Михаил VIII Палеолог от Нимфея при цар Константин Тих Асен (1257–1277) през зимните месеци на 1260/1261 г. Начело на него бил поставен самият автор на разглеждания исторически труд, а целта му е била да се договори с българите по повод желанието на императора да превземе Константинопол и изгони оттам латинците, както и да подобри отношенията си с северните съседи на империята. Според изричното твърдение на Акрополит той прекарал с българския владетел няколко дни (ἡμέρας τινάς). При това сполучил да бъде в българската столица точно по време на Христовите празници – Рождението и Кръщението на Спасителя, което означава, че е присъствал в града в периода между 25 декември 1260 г. – 6 януари 1261 г., което всъщност предполага, че ако е прекарал в него цялото времетраене на т.нар. Δωδεκάμησερ, той пристигнал в Търново преди първата посочена дата и е отпътувал след втората. Остава и възможността, че е посе-

⁹⁴ П. И. Жаворонков, «Τὸ ἄστυ» в „Хронике“ Георгия Акрополита, с. 113–117.

⁹⁵ П. Петров, *Възстановяване*, с. 231, бел. 17, вижда в първото определение ясна индикация за крайно пренебрежителното отношение на византийския автор към българите и крепостта, в която се укрили през 1190 г. Но все пак до голяма степен то отразява реалното значение и големината на поселението в този период, особено от византийска гледна точка.

⁹⁶ Д. Рабовянов, *Археологически проучвания в южния сектор на Трапезица*, т. 1 (*Средновековният град*), Велико Търново 2015, с. 51–52, 66–70, 125–128; idem, Венелин Бараков, *Градът във Второто българско царство. Разждане, типология и структура*. Издателство „Абагар“, Велико Търново, 2015. 424 с., 129 образа и 4 карти, „Известия на Националния исторически музей“ 2018, т. 30, с. 337, 341, 347.

тил столицата, когато тържествата вече траели и е останал в него само няколко дена обхващащи Богоявление. След празниците и уреждането на договореностите (мисията е била успешна) Акрополит е напуснал града и се върнал в Нимфея. Никеецът свидетелства, че денят на Кръщението българските владетели празнуват най-бляскаво (λαμπρύνονται μάλιστα) и по желание на царя Георги бил очевидец на това, което се извършвало⁹⁷. Рут Макридес обръща внимание, че ведно с Цветница и Великден това били най-големите църковни празници, в които византийският василевс играел голяма роля, и смята, че с това Акрополит намеквал, че българският царски двор имитирал византийския имперски церемониал. Едновременно с това ромеецът премълчава факта, че по време на споменатите от него празненства българските владетели в триумфална процесия публично показвали „императорските знаци (βασιλικά σημεία)“⁹⁸, с които се сдобили като плячка по време на фаталния поход на Исаак II Ангел срещу Асеновци през 1190 г. А по всичко изглежда, че той ги е видял по време на престоя си в българската столица⁹⁹, и не изключвам, че точно тогава е научил по какъв начин северните съседи на империята се сдобили с тях, защото описвайки споменатата военна експедиция, Никита Хониат въобще не споменава за такива придобивки, на друго място само общо споменавайки, че благодарение на постоянните си победи над ромеите българите се сдобили с разкошни богатства и всякакъв вид оръжие от ромейската плячка (πλοῦτον ἄβρὸν καὶ παντοῖον ὀπλισμὸν ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν λαφύρων)¹⁰⁰. Следователно никеецът не могъл да придобие това знание от текста на своя предшественик, чието произведение отлично познавал. И така, в разисквания фрагмент Търново отново се явява като престолнина, в която постоянно пребивава българският владетел и към която се насочват византийските пратеничества. Собствено авторът потвърждава, че едни от най-важните религиозни празници царският двор, а ведно с него и останалите търновчани, празнуват особено пищно, което освен чисто религиозни съдържало и пропагандни елементи, утвърждаващи образа на българските владетели като благочестиви, набожни, а посредством представянето на придобитите византийски трофеи, като силни и авторитетни монарси. Няма съмнение, че това е направило голямо впечатление на византиеца и затова го е споменал в повествованието си. За триумфалното шествие с византийските императорски знаци премълчал вероятно по идеологически и политически причини, за да не накърни византийското имперско самочувствие, и да не възбуди никакви противоречия свързани с иначе успешната му дипломатическа мисия.

⁹⁷ *Georgii Acropolitae Historia*, 84, с. 175, 20–176, 12; Τρίβωνος – Parisinus Gr. a. f. gr. 3041 (F) от XV в. – *Georgii Acropolitae Historia*, 84, с. 176, 9, apparatus.

⁹⁸ *Ἀνανύμου Σύνοψις χρονική*, с. 547, 31–548, 2.

⁹⁹ George Akropolites, *The History*, с. 371–372, бел. 2.

¹⁰⁰ *Nicetae Choniatae Historia*, с. 428, 63–431, 33; с. 434, 10–13.

КОСВЕНИ СПОМЕНАВАНИЯ

Важна информация отнасяща се за образа, значението и ролята на българския столичен град в разискваното историческо произведение може да се извлече косвено, посредством анализа на съдържащите се в него описания на българо-византийските отношения, както и писаното от Акрополит за събитията в самата България. По-долу представям изводите произтичащи от осмислянето на данните, предоставени от византийския историк в тази насока.

И така, Търново изпълнявало ролята на резиденция за българския владетел и неговото семейство, бидейки място на тяхното постоянно пребиваване – тук се намирал царският дворец. Несъмнено тази констатация се касае и за част от най-високопоставените представители на българската аристокрация и дворцовите служители, които формирали непосредственото обкръжение на владетелската фамилия. По тази причина градът е ставал сцена на лични трагедии, любовни истории, дворски интриги, борба за власт и нейната легитимация. Ако въз основа на Акрополит хипотетично приемем, че поне от 1190 г. Асен е резидирал в Търново, това означава, че след обособяването на брат му Петър във Велики Преслав и Проват (Овеч) с околните им територии (т.нар. Петрова земя), с първия е съжителствал най-младият от тях, Калоян, както и невръстният син на Асен, Йоан¹⁰¹. Предполагам също, че до разделянето на държавната територия Асеновци живеели заедно, т.е. Петър също пребивавал в Търново. В града Иванко, първият братовчед на царя, убива Асен (1196 г.) и бяга от столицата¹⁰², а победилият в борбата за власт Борил се оженва за вдовицата-куманка, вуйна си и съпруга на цар Калоян, загинал под стените на Солун (1207 г.)¹⁰³. Заточеният през дълго време в столицата экс-император на Епир и Солун, Теодор Комнин Дука (1215–1230), наричан и Теодор Ангел, бил ослепен по заповед на цар Йоан Асен II, защото бил уличен в заговорничене срещу българската държава¹⁰⁴. Заедно с този византийски владетел в Търново пребивавала и неговата дъщеря, Ирина, красива и стройна, както се изразява Акрополит, в която се влюбил и с която се оженил овдовелият Йоан Асен II, след трагичната смърт на предишната му съпруга през 1237 г. Византийският историк декларира, че българският монарх премного обичал новата си византийска половинка, не по-малко, отколкото Антоний Клеопатра, и имал с нея три деца, а именно Михаил, Теодора (на друго място я нарича Анна) и Мария, които несъмнено са били родени, живеели и израснали в столичния център¹⁰⁵. Последното се касае и за другите цар-

¹⁰¹ *Georgii Acropolitae Historia*, 12, с. 20, 15–23; 12, с. 21, 4–5.

¹⁰² *Georgii Acropolitae Historia*, 12, с. 20, 23 – 21, 2.

¹⁰³ *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 24, 4–7.

¹⁰⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 26, с. 43, 14–19.

¹⁰⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 38, с. 60, 10–19; 38, с. 61, 11–13; 39, с. 64, 14–17; 43, с. 74, 5–6; 45, с. 82, 26–83, 12; 54, с. 107, 15–18.

ски деца изброени от ромейския историк – както тези от брака му с унгарката, т.е. Калиман, Елена, Тамара и едно неизвестно по пол и име дете, което починало с майка си, така и двете му дъщери, Мария и другата с неизвестно име, родени (неясно къде) от царската наложница (παλλακή – незаконна жена)¹⁰⁶. Изглежда, че в периода 1241–1246 г., т.е. когато на търновския престол е седял малолетният Калиман I, в столицата е имало търкания за властта всред представителите на регентството или други столични аристократи, с неясна роля на царицата-вдовица Ирина Комнина (дори ако е пребивавала извън царството), щом след смъртта на дванадесетгодишния цар се разнесе същият слухът, че той е бил тайно отровен от своите противници. Споменавайки на друго място кончината на българския владетел Акрополит използва наречието ἐκτοδών, означаващо „непречеш, отстранен, премахнат“, с което сякаш отдава предпочитанията си на версията за насилствената гибел на младия цар¹⁰⁷.

Надали ще сгреша, ако приема, че провъзгласяването и коронясването на българските царе и царици е ставало обикновено в престолния град, със сигурност почвайки поне от времето на цар Калоян (1197 г.)¹⁰⁸. В случай, че в текста не е посочено никакво друго място, най-вероятно в столицата смъртта е застигнала българските владетелски двойки – царете (напр. Йоан Асен I, Йоан Асен II, Калиман I) и цариците (напр. унгарката Анна)¹⁰⁹.

Вероятно често в столицата или в нейния непосредствен хинтерланд се съсредоточавала българската армия, а може би и съюзническите кумански отряди, която под предводителството на владетеля или друг, назначен от него командващ тръгвала на военен поход срещу ромеите или латинците. Също така владетелят, с придружаващите го контингенти, се завръщал от поход директно в столицата¹¹⁰. От нея е изпратен Теодор Ангел, освободен от тъмницата със съгласието на зетя си, Йоан Асен II, и съпроводен от малко хора (военен отряд?) осигурен от българския владетел, с цел да възстанови властта си в Солун и околните му територии¹¹¹. През 1255 г., в ответен поход срещу българите, никейският василевс Теодор II Ласкарис през Адрианопол достига до Берое с намерение да напредне и по на север до самия Хемус и намиращите се в него крепости, но внезапно настъпилата тежка зима го възпряла в това негово начинание¹¹². Взимай-

¹⁰⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 39, с. 64, 11–14; 43, с. 72, 13–14; 44, с. 77, 1–5; 50, с. 94, 10–13; 54, с. 107, 15–17.

¹⁰⁷ *Georgii Acropolitae Historia*, 43, с. 72, 13–14; 43, с. 72, 19–73, 6; 43, с. 74, 3–4.

¹⁰⁸ *Georgii Acropolitae Historia*, 12, с. 21, 2–4; 13, с. 21, 6–7; 39, с. 64, 11–13; 43, с. 74, 2–6; 44, с. 76, 16–17.

¹⁰⁹ *Georgii Acropolitae Historia*, 39, с. 64, 6–7. 11; 40, с. 65, 4–5; 43, с. 72, 19–73, 6; 43, с. 74, 3–4; 43, с. 75, 14–15; 44, с. 76, 11–16.

¹¹⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 12, с. 20, 9–16; 13, с. 21, 14–16; 13, с. 21, 24–22, 4; 25, с. 41, 18–42, 12; 25, с. 43, 3–5; 33, с. 50, 9–19; 33, с. 52, 5–9; 36, с. 55, 7–14; 54, с. 107, 15–108, 2; 57, с. 113, 10–13; 59, с. 119, 9–10.

¹¹¹ *Georgii Acropolitae Historia*, 38, с. 60, 19–25.

¹¹² *Georgii Acropolitae Historia*, 55–56, с. 109, 6–113, 9.

ки предвид местоположението на Берое, посоката на планираното византийско нападение и възприемането на споменатата планинска верига от ромеите вероятно всред споменатите укрепления трябва също да се брои и царската столица. Към Търново се ориентирали византийските пратеници, или от Никея (официални императорски легати – напр. в 1234 г. по повод сключването на договор между Йоан Ватаци и Йоан Асен), или от други византийски градове и предели (напр. представители на адрианополските жители през 1205 г.), както и тези латинските от Константинопол (през 1237 г.), с цел да се срещнат и преговарят с българския монарх, който на свой ред ги приемал в търновския двор. От тук също тръгвали българските пратеници или представители към дворовете на съседните племена, държави или чужди военни контингенти навлизащи в българските предели. След приключването на своите мисии те също така се завръщали в царстващия български град¹¹³. От града се разпространявали различни съобщения (вероятно посредством официални или частни пратеници, писма и рапорти) и слухове, които достигали до другите части на царството и византийските предели. По същия начин до царския двор в столицата достигали също така информации касаещи се византийската империя¹¹⁴. Несъмнено в Търново пристигали настоящите вече или бъдещи съпруги на българските владетели и техните потомци (такава била първата съпруга на цар Йоан Асен II, родом от Унгария, починала през 1237 г.; същото важи и за Ирина, първородната дъщеря на император Теодор II Ласкарис, изпратена от Никея в българската столица). Оттам били също изпращани царските дъщери, предназначени да се омъжат с представители на чуждите дворцови елити (Мария, дъщеря на Йоан Асен II, омъжена за Мануил Ангел преди 11.12.1228 г., епирско-солунски деспот, както и Елена, през 1235 г. станала съпруга на Теодор Ласкарис, никейския престолонаследник, и отново последната през 1237 г. след възобновяването на българо-никейския договор), като понякога се случвало да бъдат върнати в Търново (споменатата Мария, жена на Мануил Ангел)¹¹⁵. Столицата напускали и в нея се връщали царят и царицата, след среща с византийската владетелска брачна двойка (в Калиопол и Лампсак през 1235 г.), или със собствената си дъщеря Елена (в околностите на Адрианопол през 1237 г.)¹¹⁶. При незначителни обстоятелства Търново

¹¹³ *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 21, 16–22, 1; 25, с. 41, 11–15; 31, с. 48, 25–49, 5; 33, с. 50, 9–17; 34, с. 52, 20–53, 5; 36, с. 54, 18–55, 4; 36, с. 55, 2–7; 36, с. 57, 1–13; 37, с. 58, 1–18; 37, с. 60, 4–9; 39, с. 64, 6–11. 17–20; 40, с. 65, 20–22; 43, с. 74, 2–12; 44, с. 78, 22–25; 47, с. 85, 1–3; 50, с. 94, 10–13; 61, с. 125, 21–25; 62, с. 126, 29–127, 23; 63, с. 128, 25–129, 2; 63, с. 129, 6–13. 18–22; 63, с. 130, 6–12; 73, с. 152, 15–22; 73, с. 152, 25–153, 3.

¹¹⁴ Срв. *Georgii Acropolitae Historia*, 36, с. 56, 14–16; 43, с. 73, 4–6; 43, с. 75, 12–16; 54, с. 107, 15–22; 61, с. 125, 21–27; 63, с. 128, 21–26; 63, с. 129, 2–6. 14–18. 26–30; 63, с. 130, 13–16.

¹¹⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 25, с. 41, 11–18; 26, с. 44, 1–5; 31, с. 48, 15–49, 5; 33, с. 50, 9–51, 6; 36, с. 57, 8–15; 38, с. 60, 10–15; 38, с. 61, 9–13; 44, с. 77, 1–5; 73, с. 152, 15–153, 3; 74, с. 154, 1–4. Не е изключено, че от точно от Търново е изпратена, като заложница в Никея, първата законна жена на цар Константин Тих – *Georgii Acropolitae Historia*, 73, с. 152, 23–25.

¹¹⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 33, с. 50, 16–51, 7; 34, с. 52, 26–53, 5.

е напуснала царицата-вдовица Ирина Комнина, която пребивавайки в Солун се застъпила (декември 1246 г.) пред император Йоан Ватаци за брат си Димитър, още юноша¹¹⁷.

В града били докарвани и държани представители на чуждестранната знат, попаднали в български плен. Несъмнено целта е била да се осигури по-бдително и ефикасно пазене на тези важни пленници, в близост до владетелския двор, за да са „под ръка“ във връзка с различни политически изяви и дипломатически действия. Несъмнено тяхното присъствие повишавало авторитета на царя, в ролята му на техен победител и сегашен властелин, косвено засягайки и значението на столичния център – неслучайното място на тяхното пребиваване. И така, протостратор Мануил Камица, братовчед на император Алексий III Ангел, е бил заловен по времето на цар Калоян от българите в околностите на Пловдив и отведен в заточение най-вероятно в Търново¹¹⁸. Според Никита Хониат, същото се случило и с пленения по време на адрианополската битка (14.04.1205 г.) Балдуин, първи владетел на Латинската константинополска империя – той бил закаран в Търново¹¹⁹. Контекстът на повествованието при Акрополит по-скоро внушава, че латинецът е бил докаран в окови при цар Калоян, докато последният все още се е намирал на поход в Тракия. Допълнително византиецът споделя мълвата, че след убиването на Балдуин, неговата глава, след почистване на цялата ѝ вътрешност и украсяване наоколо, служила на варварина, сиреч българския монарх, за чаша¹²⁰. Без да решавам дали последната информация е просто грешка на историка, дали съзнателно оприличаване на Калоян с неговия далечен предшественик на българския престол (базиращо на познаване на по-ранни византийски текстове), а именно хан Крум (796/803–814), или единствено споменаване на слухове специално разпространявани от самите българи, за на внушат страх сред своите врагове и да припомнят личността на своя войнолюбив владетел (доколкото самото съобщение свързано с Крум е съдържало някакви реални информации, а не е византийска измислица)¹²¹, ще посоча, че с това известие византийският писател вдъхва на своите читатели изпълнение на официална екзекуция на латинския император, както и консумиране на напитки от българския монарх, вероятно при официални поводи. Докато, поне според Акрополит, смъртното място на латинския император се е намирало в околностите на Адрианопол, изглежда, че информацията отнасяща се към пиршествата с участие-

¹¹⁷ *Georgii Acropolitae Historia*, 45, с. 82, 26–83, 12.

¹¹⁸ *Georgii Acropolitae Historia*, 12, с. 20, 9–16.

¹¹⁹ *Nicetae Choniatae Historia*, с. 616, 60–62; с. 642, 86–643, 10.

¹²⁰ *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 21, 20–23, 4.

¹²¹ Що се отнася за възможността самите българи да разпространяват споменатия слух за участта на Балудин I, трябва да посоча, че Георги установява, че самият Калоян се позовавал на исторически каузи, наричайки се Ромеоубиец, в противовес на Българоубиеца Василий II, отмъщавайки на византийците за злините, които последният навремето причинил на българите – *Georgii Acropolitae Historia*, 13, с. 23, 16–19.

то на предполагаемата „чаша“ може косвено да се свърже с българската столица. И все пак, не мога да изключа, че в случая Акрополит просто е съкратил разказа на Хониат, свързвайки го с известията директно отнасящи към похода на българския владетел в Източна Тракия. В такъв случай екзекуцията на Балдуин също би се състояла в Търново. Несъмнено в столицата бил доведен победеният и пленен под Клокотница (9.03.1230 г.) от войските на цар Йоан Асен II, епирско-солунски владетел Теодор Ангел, ведно с немалко от неговите роднини (със сигурност дъщеря му Ирина, възможно че ведно с другите му деца – Йоан, Димитър и Анна), висшите длъжностни лица и знатни, както и всичките им вещи¹²². Във връзка с последното изглежда, че в столицата се натрупвали богатства, придобити като военна плячка. Не е изключено, че множеството високоставени командири на ромейската войска, начело с Константин Маргарит, пленени в битка от куманите през 1256 г. и предадени на българите, също били отведени в Търново¹²³.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В историческото съчинение на Георги Акрополит Търново е споменат директно, поименно девет пъти, обикновено записано като Τρίνοβος (в цялата ръкописна традиция, начело с основния вариант Vaticanus Gr. 163 от XIV в. = A)¹²⁴, като в някои други ръкописи на места се срещат разновидностите Στρίναβος (Upsalensis Gr. 6 от XIV в. = U) – шесткратно¹²⁵, Τρίναβος (Vaticanus Gr. 166 от XIV/XV в. = B, Parisinus Gr. a. f. gr. 3041 = F и Vindobonensis Hist. Gr. 68 = G, и двата от XV в.) – трикратно¹²⁶, както и Τρίβονος (Parisinus Gr. a. f. gr. 3041 от XV в. = F) – еднократно¹²⁷. Първична и правилна форма е първата от гореспоменатите, докато останалите са или нейни деформации, или специфично преосмислени варианти. Изглежда, че Τρίναβος е модификация на Στρίναβος, а Τρίβονος погрешно изписване на Τρίνοβος. Така или иначе всичките споменати версии възхождат към варианта Τρίνοβος.

Географски Акрополит ситуира града в българските земи на Ромейската империя (първоначално, в контекста на бунта на Асеновци), или в рамките на българската държава (във всички последващи преки и косвени споменавания), конкретно в рамките на широко разбирания масив на Хемус, или в територи-

¹²² *Georgii Acropolitae Historia*, 25, с. 42, 10–15; 26, с. 43, 14–18; 38, с. 60, 10–22.

¹²³ *Georgii Acropolitae Historia*, 61, с. 126, 11–14.

¹²⁴ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7; 20, с. 33, 8; 33, с. 50, 25; 34, с. 53, 15; 36, с. 56, 17. 19; 73, с. 152, 5. 9; 84, с. 176, 9.

¹²⁵ *Georgii Acropolitae Historia*, 11, с. 19, 7, apparatus; 20, с. 33, 8, apparatus; 33, с. 50, 25, apparatus; 34, с. 53, 15, apparatus; 36, с. 56, 17. 19, apparatus.

¹²⁶ *Georgii Acropolitae Historia*, 20, с. 33, 8, apparatus; 33, с. 50, 25, apparatus.

¹²⁷ *Georgii Acropolitae Historia*, 84, с. 176, 9, apparatus.

ите между последния и долината на река Истър, а по-общ план в т.нар. Запад (Δύσις), т.е. на Балканския полуостров. Няма съмнение, че за византийския историк Търновград е най-важния населен пункт на територията на България, намиращ се на север от Старопланинската верига.

В текста на ромейския автор Търново се извява като стратегическа твърдина, в която търсят последно убежище българските владетели изправени пред външна агресия (Йоан Асен I през 1190 г., Борил през 1217–1218 г., Калиман II през 1256 г.). След издигането ѝ в столичен статус (1190 г.?) тя се превръща в най-важния град в царството, за владеещото на който се водят борби между претендентите за трона, организират се заговори срещу легитимните владетели (1207 г., 1217–1218 г., 1246 г.?, 1256–1257 г.). Оказва се, че без притежаването на Търново и отстраняването на пребиваващия в него в дадения момент цар, не можело да се мисли за реално и пълноценно упражняване на властта над цялото българско царство (разбира се, с изключение на други български самостоятелни владения). В този контекст напускането на града (от Иванко, синовете на Йоан Асен I, Калиман II) трябва да се третира като свидетелство за невъзможността да се задържи властта и неспособността да се бори за нея в дадения момент. Права над търновския престол осигурявала принадлежността към фамилията на Асеневци или брачна връзка с нейна представителка, брак с легитимната царица, поддръжка поне на част от местната аристокрация, както и реалното овладяване на столицата. Ролята на търновските жители, на първо място столичната знат в междусобиците за трона и въобще съдбата на последния нараства значително след смъртта на цар Йоан Асен II през 1241 г.

Търново изпълнява роля на постоянна резиденция на царското семейство, духовния глава на Българската църква и най-близките и най-важни представители на царския двор. В столицата се провежда провъзгласяването и коронацията на владетелите, венчавките и сватбите на представителите на управляващата династия. До Търново пристигали бъдещите съпруги на престолонаследниците и царете, а от тук били изпращани владетелските дъщери предназначени да станат владетелки в чужди дворове. В търновския дворец се раждали и възпитавали децата на българските владетели. Тука членовете на рода са застигани от смъртта и са погребвани. Престолнината напускали и до нея се завръщали царят и царицата, след среща с византийската владетелска двойка. В Търново пируват българските владетели, тържествено и пищно отбелязват християнските църковни празници. Към града се упътват чуждестранните пратеници целящи среща с българския владетел, от него тръгват и в него се връщат българските пратеници отправени от царя в чужди земи и дворове. От тук се разпространяват и дотук достигат официални съобщения и неофициални слухове, касаещи се или ситуацията в българския царски двор, или тази в близки и далечни държави и страни. Столицата и нейната непосредствена околност са място, където се съсредоточава българската армия преди да тръгне на военен поход. Към политическия център на страната се насочват чужди войскове единици (напр. през

1190 г., 1217 г., 1255 г.). В града се държат знатни пленници. В нея българските владетели трупат богатства придобити по време на военните кампании (1190 г., 1230 г.).

За Георги Акрополит Търново е най-важния и в много отношения единственият интересуващ го град намиращ се в централните територии на българското царство, затворени помежду Дунав и Стара планина. Така е, защото той е българска престолнина, в която се разиграват и решават най-важните събития в историята на северната съседка на византийската империя. Неговите сведения, макар и откъслечни, появяващи се само в моменти, които имат някакво отношение към византийската история, обогатяват нашите знания за българската престолнина и допълват други известия. Още повече, че Акрополит се явява единственият от известните византийски историци, който е посетил Търново, т.е. запознал се с него от лични впечатления.

БИБЛИОГРАФИЯ

Извори

- Annae Comnenae Alexias*, изд. D. R. Reinsch, A. Kambylis, т. 1, Berolini et Novi Eboraci 2001.
Ephraem Aenii Historia chronica, изд. O. Lampsides, Athenis 1990.
 George Akropolites, *The History*, изд. R. Macrides, Oxford 2007.
 Georges Pachymères, *Relationes historiquae*, изд. A. Failler, т. 3 (*Livres VII–IX*), Paris 1999.
Georgii Acropolitae Historia [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, изд. A. Heisenberg, коп. P. Wirth, т. 1 (*Continens Historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta*), Stutgardiae 1978 [Edition stereotypa editionis anni MCMIII correctior], с. 1–189.
Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV, изд. L. Schopen, т. 3, Bonnae 1832.
Nicephori Gregorae Byzantina historia, т. 1 (*Lib. I–XI*), изд. L. Schopen, Bonnae 1829.
Nicetae Choniatae Historia, изд. I. A. van Dieten, т. 1 (*Praefationem et textum continens*), Berolini et Novi Eboraci 1975.
 Strabon, *Géographie*, т. 4 (*Livre VII*), изд. R. Baladié, Paris 2003.
 Anōnumou Sunopsis hronikī [в:] *Mesaiōniki bibliothikī*, изд. K. N. Sathas, т. 7, En Venetia 1894 [*Ἀνωνύμου Σύνοψις χρονικῇ* [в:] *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, изд. K. N. Σάθας, т. 7, Ἐν Βενετίᾳ 1894].
 Prazničen minej ot načaloto na XV v. (nr. 23) [в:] Hr. Kodov, Opis na slavyanskite r'kopisi v bibliotekata na B'lgarskata akademiya na naukite, Sofiya 1969, с. 44–48 [*Празничен миней от началото на XV в. (nr. 23)* [в:] Хр. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*, София 1969, с. 44–48].

Изследвания

- Andreev J., Tretiyat pohod na imperator Isak II Angel v B'lgariya prez 1190 godina, „Voennoistoričeski sbornik“ 1985, т. 54, nr. 5, с. 26–41 [Андреев Й., *Третият поход на император Исак II Ангел в България през 1190 година*, „Вoenноисторически сборник“ 1985, т. 54, nr. 5, с. 26–41].
 Andreev J., Vsekidnevieto na b'lgarite prez XII–XIV v., Sofiya 1992 [Андреев Й., *Всекидневieto на българите през XII–XIV в.*, София 1992].
 Angelov D. G., *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria* [в:] *Средновековният българин и „другите“*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, ред. А. Николов, Г. Н. Николов, София 2013, с. 273–297.

- Angelov N., Carevgrad Tŕnov, т. 3 (Patriaršeskiyat kompleks na Carevec prez XII–XIV vek), Sofiya 1980 [Ангелов Н., *Царевград Търнов*, т. 3 (*Патриаршеският комплекс на Царевец през XII–XIV век*), София 1980].
- Angelov P., Bŕlgariya i bŕlgarite v predstavite na vizantiycite (VII–XIV vek), Sofiya 1999 [Ангелов П., *България и българите в представите на византийците (VII–XIV век)*, София 1999].
- Avramov V., Vojnata na Bŕlgariya s Vizantiya v 1190 g. i pogromŕt na imperatora Isak Angel pri grad Tryavna, Sofiya 1929 [Аврамов В., *Войната на България с Византия в 1190 г. и погромът на императора Исак Ангел при град Трявна*, София 1929].
- Božilov Iv., Asenevci: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum [в:] idem, Sedem etyuda po Srednovekovna istoriya, Sofiya 1995, с. 131–215 [Божилков Ив., *Асеневици: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum* [в:] idem, *Седем етюда по Средновековна история*, София 1995, с. 131–215].
- Božilov Iv., Familiyata na Asenevci (1186–1460). Genealogiya i prosopografiya, Sofiya 1994 [Божилков Ив., *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография*, София 1994].
- Božilov Iv., *Istoriya na Srednovekovna Bŕlgariya*, т. 2 (*Hristiyanska Bŕlgariya*), Plovdiv 2017 [Божилков Ив., *История на Средновековна България*, т. 2 (*Християнска България*), Пловдив 2017].
- Cankova-Petkova G., Bŕlgariya pri Asenevci, Sofiya 1978 [Цанкова-Петкова Г., *България при Асеневици*, София 1978].
- Cankova-Petkova G., Vŕzhod na Bŕlgariya pri car Ivan Asen II [в:] *Istoriya na Bŕlgariya v četirinadeset toma*, т. 3 (Vtora bŕlgarska dŕŕava), ред. St. Lišev, Sofiya 1982. [Цанкова-Петкова Г., *Възход на България при цар Иван Асен II* [в:] *История на България в четирнадесет тома*, т. 3 (*Втора българска държава*), ред. Ст. Лишев, София 1982].
- Cešmedžiev D., Etyudi vŕru bŕlgarski srednovekovni kultove, Plovdiv 2019 [Чешмеджиев Д., *Етюди върху български средновековни култове*, Пловдив 2019].
- Dall'Aglio F., *Tŕrnovo 1218: coronation or usurpation?* [в:] *Цар Иван Асен II (1218–1241). Сборник по случай 800-годишнината от неговото възшествие на българския престол*, ред. В. Гюзелев, И. Г. Илиев, К. Ненов, Пловдив 2019, с. 173–186.
- Dančeva-Vasileva A., Bŕlgariya i Latinskata imperiya (1204–1261), Sofiya 1985 [Данчева-Василева А., *България и Латинската империя (1204–1261)*, София 1985].
- Dančeva-Vasileva A., Kontaktite na bŕlgarskata dŕŕava i Cŕrkva s Rimokatoličeskata cŕrkva prez XIII–XIV v. [в:] *Dŕŕava & Cŕrkva – Cŕrkva & dŕŕava v bŕlgarskata istoriya. Sbornik po slučaj 135-godišninata ot učredyavaneto na Bŕlgarskata eksarhiya*, ред. G. Ganev, G. Bakalov, Il. Toдев, Sofiya 2006, с. 104–120 [Данчева-Василева А., *Контактите на българската държава и Църква с Римокатолическата църква през XIII–XIV в.* [в:] *Държава & Църква – Църква & Държава в българската история. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия*, ред. Г. Ганев, Г. Бакалов, Ил. Тодев, София 2006, с. 104–120].
- Dickson J. P., *The genesis of everything: an historical account of the Bible's opening chapter*, „ISCAS Online Journal: Christian Perspectives on Science and Technology” 2008, нр. 4, с. 1–18.
- Dujčev Iv., Po vŕprosa za imeto „Verigava” [в:] idem, Proučvaniya vŕru bŕlgarskoto srednovekovie, Sofiya 1945, с. 151–168 [Дуйчев Ив., *По въпроса за името „Веригава”* [в:] idem, *Проучвания върху българското средновековие*, София 1945, с. 151–168].
- Dujčev Iv., Prinosi kŕm istoriyata na Ivan Asen II [в:] idem, Proučvaniya vŕru političeskata i kulturnata istoriya na Srednovekovna Bŕlgariya, Sofiya 1972, с. 289–321 [Дуйчев Ив., *Приноси към историята на Иван Асен II* [в:] idem, *Българско Средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на Средновековна България*, София 1972, с. 289–321].
- Dujčev Iv., Tŕrnovo kato političeski i duhoven centŕr prez kŕsnoto srednovekovie, „Arheologiya” 1966, т. 8, нр. 3, с. 1–9 [Дуйчев Ив., *Търново като политически и духовен център през късното средновековие*, „Археология” 1966, т. 8, нр. 3, с. 1–9].
- Georgieva S., Ŗženata v bŕlgarskoto Srednovekovie, Plovdiv 2011 [Георгиева С., *Жената в българското Средновековие*, Пловдив 2011].

- Gyuzelev V., B"lgarskata d'ržava i Nikeya v borba srešu Latinskata carigradska imperiya (1204–1261 g.), „Izvestija na Nacionalnija istoriceski muzej” 1978, т. 2, с. 7–37 [Гюзелев В., *Българската държава и Никея в борба срещу Латинската цариградска империя (1204–1261)*, „Известия на Националния исторически музей” 1978, т. 2, с. 7–37].
- Heisenberg A., *Prolegomena* [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, изд. idem, кор. P. Wirth, т. 1 (*Continens Historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta*), Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior], с. III–XXIV.
- Heisenberg A., *Prolegomena* [в:] *Georgii Acropolitae Opera*, изд. idem, кор. P. Wirth, т. 2 (*Continens scripta minora, praecedit dissertatio de vita scriptoris*), Stutgardiae 1978 [Editio stereotypa editionis anni MCMIII correctior], с. III–XXVI.
- Hristov Hr. I., Patriarh Joakim I, „Vekove” 1975, т. 4, нр. 5, с. 42–49 [Христов Хр. И., *Патриарх Йоаким I*, „Векове” 1975, т. 4, нр. 5, с. 42–49].
- Ireček K., Istoriya na b"lgarite. S popravki i dobavki ot samiya avtor, ред. P. Hr. Petrov, Sofiya 1978 [Иречек К., *История на българите. С поправки и добавки от самия автор*, ред. П. Хр. Петров, София 1978].
- Istoriya na Veliko T'rnovo, т. 1 (Praistoriya, antičnost, srednovekovie), ред. P. Petrov, Sofiya 1986 [*История на Велико Търново, т. 1 (Праистория, античност, средновековие)*, ред. П. Петров, София 1986].
- Jordanov St., Oše vedn"ž za imeto Strinava, „Izvestiya na Istoriceskiya muzej – Dryanovo” 2024, т. 3, с. 72–79 [Йорданов Ст., *Още веднъж за името Стринава*, „Известия на Историческия музей – Дряново” 2024, т. 3, с. 72–79].
- Kazhdan A., *Byzantine Town and Trade as Seen by Niketas Choniates*, „Byzantinoslavica” 1995, т. 56, нр. 1, с. 209–218.
- Lazarov Iv., Mežduosobici v B"lgariya prez 1256–1257 g., „Voennoistoričeski sbornik” 1988, т. 53, нр. 1, с. 145–155 [Лазаров Ив., *Междусоборници в България през 1256–1257 г.*, „Военноисторически сборник” 1988, т. 53, нр. 1, с. 145–155].
- Litavrin G. G., Dva etyuda o vosstanii Petra i Asenya [в:] idem, Vizantiya i slavyane (sbornik statej), Sankt-Peterburg 1999, с. 348–362 [Литаврин Г. Г., *Два этюда о восстании Петра и Асеня* [в:] idem, *Византия и славяне (сборник статей)*, Санкт-Петербург 1999, с. 348–362].
- Litavrin G. G., Stanovlenie Vtorogo bolgarskogo carstva i ego meždunarodnoe značenie v XIII stoletii, „Études balkaniques” 1985, т. 21, нр. 4, с. 17–26 [Литаврин Г. Г., *Становление Второго болгарского царства и его международное значение в XIII столетии*, „Études balkaniques” 1985, т. 21, нр. 4, с. 17–26].
- Macrides R., *George Akropolites' rhetoric* [в:] *Rhetoric in Byzantium: papers from the thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College, University of Oxford, March 2001*, ред. E. Jeffreys, Aldershot 2003, с. 201–214.
- Marinow K., *Tärnovgrad viewed by the others: the case of Niketas Choniates*, „Studia Ceranea” 2021, т. 11, с. 301–320.
- Marinow K., *Τέρνοβος, ἐν ᾗ τὰ βασιλεία ἦν τῶν Βουλγάρων: the role of the Bulgarian capital city according to Ρωμαϊκὴ ἱστορία by Nikephoros Gregoras*, „Studia Ceranea” 2022, т. 12, с. 135–157.
- Mrourdara K., Kathosiōsis kai Turannis kata tous Mesous Buzantinous hronous, т. 1 (Makedonikī dynasteia [867–1056]); т. 2 (1056–1081), Athīnai 1980–1981 [Μπουρδάρα Κ., *Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους Μέσους Βυζαντινούς χρόνους*, т. 1 (*Μακεδονική δυναστεία [867–1056]*); т. 2 (1056–1081), Αθήναι 1980–1981].
- Mutafčiev P., T'rnovo i Strinava, „Učilišen pregled” 1932, т. 31, нр. 5, с. 1154–1163 [Мутафчиев П., *Търново и Стринава*, „Училищен преглед” 1932, т. 31, нр. 5, с. 1154–1163].
- Nikolov Al., Car Joan Asen II i „mongolskiyat užas” [в:] Car Ivan Asen II (1218–1241). Sbornik po slučaj 800-godišnina ot negovoto v"zšestvie na b"lgarskiya prestol, ред. V. Gyuzelev, I. G. Iliev, K. Nenov, Plovdiv 2019, с. 205–211 [Николов Ал., *Цар Йоан Асен II и „монголският ужас”* [в:] *Цар Иван Асен II (1218–1241). Сборник по случай 800-годишнината от неговото възшествие на българския престол*, ред. В. Гюзелев, И. Г. Илиев, К. Ненов, Пловдив 2019, с. 205–211].

- Nikolov G. N., *Posledniyat pohod na vizantijski imperator srešu stolicata na b"lgarskoto carstvo – T"rnovo* (1190 g.), „Bulgaria Mediaevalis” 2014, т. 5, с. 439–451 [Николов Г. Н., *Последният поход на византийски император срещу столицата на българското царство – Търново (1190 г.)*, „Bulgaria Mediaevalis” 2014, т. 5, с. 439–451].
- Nikolov G. N., *V"zobnovyavane na legitimnata pravoslavna patriarshiya (1235 g.). B"lgaro-nikejskite otnošeniya prez tridesette godini na XIII v.* [в:] В"lgarska nacionalna istoriya, т. 4 (Vizantijskoto vladichestvo i epohata na Vtoroto b"lgarsko carstvo [1018 g. – sredata na XV v.]), ред. Pl. Pavlov, Veliko T"rnovo 2023, с. 221–224 [Николов Г. Н., *Възобновяване на легитимната православна патриаршия (1235 г.). Българо-никейските отношения през тридесетте години на XIII в.* [в:] *Българска национална история*, т. 4 (Византийското владичество и епохата на Второто българско царство [1018 г. – средата на XV век]), ред. Пл. Павлов, Велико Търново 2023, с. 221–224].
- Nikolova B., *Portreti ot b"lgarskoto srednovekovie. Duhovnici, Sofiya* 2020 [Николова Б., *Портрети от българското средновековие. Духовници*, София 2020].
- Nikov P., *B"lgaro-ungarski otnošeniya ot 1257 do 1277 g. Istoriko-kritično izsledvane*, Sofiya 1920 [Ников П., *Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г. Историко-критично изследване*, София 1920].
- Panova R., *Stoličniiyat grad v kulturata na Srednovekovna B"lgariya*, Sofiya 1995 [Панова Р., *Столичният град в културата на Средновековна България*, София 1995].
- Pavlov Pl., *K"de v „zemyata na rusite” e bil Ivan Asen II?* [в:] idem, *B"lgarskoto Srednovekovie. Poznato i nepoznato. Stranici ot političeskata i kulturnata istoriya na B"lgariya VII–XV vek*, Veliko T"rnovo 2008, с. 125–134 [Павлов Пл., *Къде в „земята на русите” е бил Иван Асен II?* [в:] idem, *Българското Средновековие. Познато и непознато. Страници от политическата и културната история на България VII–XV век*, Велико Търново 2008, с. 125–134].
- Petkova Il., *Vizantijskiyat istorik Georgi Akropolit i problemite na b"lgarskata istoriya okolo sredata na XIII vek*, „Trudove na Velikot"rnovskiya universitet „Kiril i Metodij”. Fakultet za istoriya” 1980/1981, т. 18, нр. 3, с. 139–173 [Петкова Ил., *Византийският историк Георги Акрополит и проблемите на българската история около средата на XIII век*, „Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий”. Факултет за история” 1980/1981, т. 18, нр. 3, с. 139–173].
- Petrov P., *V"zstanovyavane na b"lgarskata d"ržava 1185–1197*, Sofiya 1985 [Петров П., *Възстановяване на българската държава 1185–1197*, София 1985].
- Petrova D., Rostislav Mihajlovič (1229–1264): ot galički knyaz do „imperator Bulgarorum”, „Bulgaria Mediaevalis” 2018, т. 9, с. 393–416 [Петрова Д., *Ростислав Михайлович (1229–1264): от галички княз до „imperator Bulgarorum”*, „Bulgaria Mediaevalis” 2018, т. 9, с. 393–416].
- Purton P., *A history of the early medieval siege, c. 450–1220*, Woodbridge 2009.
- Rabovyanov D., (рец.), Venelin Barakov, *Grad"t v"v Vtoroto b"lgarsko carstvo. Raždane, tipologiya i struktura*. Izdatelstvo „Abagar”, Veliko T"rnovo 2015, 424 s., 129 obraza i 4 karti, „Izvestiya na Nacionalniya istoričeski muzej” 2018, т. 30, с. 333–356 [Рабовянов Д., (рец.), Венелин Бараков. *Градът във Второто българско царство. Раждане, типология и структура*. Издателство „Абагар”, Велико Търново, 2015. 424 с., 129 образа и 4 карти, „Известия на Националния исторически музей” 2018, т. 30, с. 333–356].
- Šestakov S., (rec.), *Aug. Heisenberg. Studien za Georgios Akropolites* (Sitzungsber. d. philos.-philol. u. d. hist. Classe d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München. 1899. II Bd. SS. 463–588); Ego že. *Georgii Acropolitae Opera rec. Aug. Heisenberg. Vol. I continens historiam, breviarum historiae, Theodori Scutariotae additamenta. Vol. II continens scripta minora, praecedit dissertatio de vita scriptoris* (Lips. Teubner. 1903.), „Vizantijskij vremennik” 1904, no. 11, p. 628–645 [Шестаков С., (рец.), *Aug. Heisenberg. Studien za Georgios Akropolites* (Sitzungsber. d. philos.-philol. u. d. hist. Classe d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München. 1899. II Bd. SS. 463–588); Ego же. *Georgii Acropolitae Opera rec. Aug. Heisenberg. Vol. I continens historiam, breviarum historiae, Theodori Scutariotae additamenta. Vol. II continens scripta minora, praecedit dissertatio de vita scriptoris* (Lips. Teubner. 1903.), „Византийский временник” 1904, no. 11, p. 628–645].

- Tyutyundžiev Iv., T'rnovskiyat episkopat XII–XXI v., Veliko T'rnovo 2007 [Тютюнджиев Ив., *Търновският епископат XII–XXI в.*, Велико Търново 2007].
- Yankov D., Četv'rtiyat kr'stonosen pohod na Isak Angel i razgrom't na vizantijskite vojski v 1190 g. [в:] *Sbornik material, posveteni na 85-godišninata na Istoricheskiya muzej v Stara Zagora*, ред. Нр. Buyukliev, D. Yankov, N. K'nev, Stara Zagora 1992, с. 99–105 [Янков Д., *Четвъртият кръстоносен поход на Исак Ангел и разгромът на византийските войски в 1190 г.* [в:] *Сборник материали, посветени на 85-годишнината на Историческия музей в Стара Загора*, ред. Хр. Буюклиев, Д. Янков, нр. Кънев, Стара Загора 1992, с. 99–105].
- Zahariadou E. A. Polihni kai polihnion [в:] *Afierōma ston Niko Sborōno*, т. 1, ред. В. Kremmudas, Н. А. Maltezou, N. M. Panagiōtakīs, Rethymno 1986, с. 242–247 [*Заχαριάδου Ε. Α., Πολίχνη και πολίχνιον* [в:] *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβρόνο*, т. 1, ред. В. Креμμυδάς, Х. А. Μαλτέζου, Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Ρέθυμνο 1986, с. 242–247].
- Žavoronkov P. I., Nikejsko-bolgarskie otnošeniya pro Ivane II Asene (1218–1241) [в:] *Vizantijskie očerki. Trudy sovetских učenyh k XV meždunarodnomu kongressu vizantinistov*, ред. Z. V. Udal'cova, Moskva 1977, с. 112–117 [Жаворонков П. И., *Никейско-болгарские отношения при Иване II Асене (1218–1241)* [в:] *Византийские очерки. Труды советских ученых к XV международному конгрессу византинистов*, ред. З. В. Удалыцова, Москва 1977, с. 195–209].
- Žavoronkov P. I., «To asty» v «Hronike» Georgiya Akropolita [в:] *Vizantijskie očerki. Trudy rossijskikh učenyh k XX meždunarodnomu kongressu vizantinistov*, ред. G. G. Litavrin, I. S. ĭičurov, Sankt-Peterburg 2001, с. 112–117 [Жаворонков П. И., *«Тò асту» в „Хронике“ Георгия Акрополита* [в:] *Византийские очерки. Труды российских ученых к XX международному конгрессу византинистов*, ред. Г. Г. Литаврин, И. С. Чичуров, Санкт-Петербург 2001, с. 112–117].
- Zlatarski V. N., Istoriya na B'lgarskata d'ržava prez srednite vekove, т. 3 (Vtoro b'lgarsko carstvo. B'lgariya pri Asenevci [1187–1280]), Sofiya 1994 (phototype edition) [Златарски В. Н., *История на Българската държава през средните векове*, т. 3 (*Второ българско царство. България при Асеневици [1187–1280]*), София 1994 (фототипно издание)].